

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ

Е. Л. Мілітицька

Розв'язання основних завдань комуністичного будівництва — створення матеріально-технічної бази комунізму, удосконалення виробничих відносин, підготовка умов для переходу до комуністичного розподілу по потребах — значною мірою залежить від науково обгрунтованого розв'язання проблеми розподілу матеріальних і духовних благ у першій фазі комунізму — соціалізмі.

«Структура розподілу цілком визначається структурою виробництва. Розподіл сам є продукт виробництва — не тільки за змістом, бо розподілятися можуть тільки результати виробництва, але і за формою, бо певний спосіб участі у виробництві визначає особливу форму розподілу, форму, в якій беруть участь у розподілі»¹.

Розподіляються матеріальні і духовні цінності при соціалізмі за кількістю і якістю затрачуваної праці та через суспільні фонди споживання. Обидві форми розподілу мають єдину природу, основою їх є суспільна власність на засоби виробництва, вони виступають як форми розподілу необхідного продукту при соціалізмі, характеризуються єдиним призначенням — всемірно сприяти прогресу суспільного виробництва, забезпечуючи відтворення робочої сили, створюючи умови для виховання всебічно розвинутої людини комуністичного суспільства.

У зв'язку з цим, маючи на увазі соціалістичне суспільство, Ф. Енгельс писав: «...розподіл, оскільки він управляється чисто економічними міркуваннями, регулюватиметься інтересами виробництва, розвиток виробництва найбільше стимулюється таким способом розподілу, який дозволяє *всім* членам суспільства якомога всебічніше розвивати, підтримувати і проявляти свої здібності»².

Разом з тим широко відомо, що обидві форми розподілу при соціалізмі не тотожні, між ними є значні відмінності в методах розподілу, джерелах формування засобів та ін.

У соціалістичному суспільстві певна частина матеріальних і духовних благ розподіляється між його членами по праці, відповідно з трудовим внеском кожного у суспільне виробництво. Провідною формою поєднання інтересів трудящих з інтересами суспільства при соціалізмі є особиста матеріальна заінтересованість. У Програмі КПРС підкреслюється: партія виходить з ленінського положення про те, що будівництво комунізму повинно спиратися на принцип особистої матеріальної заінтересованості.

Оплата по праці протягом наступного двадцятиріччя лишається головним джерелом задоволення матеріальних і духовних потреб трудящих.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, стор. 678—679.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 195.

Розподіл по праці в умовах соціалізму виконує важливі функції: він виступає як інструмент розвитку виробництва, як умова спільної участі робітників у праці, роботи по здібностях. Але він повинен забезпечити не тільки матеріальне стимулювання кожного члена суспільства, але й розв'язання іншого надзвичайно важливого і складного завдання, яке полягає в тому, щоб створити необхідні умови для ліквідації соціально-економічних відмінностей у здатності до праці, щоб здійснити всебічний фізичний і інтелектуальний розвиток кожного члена суспільства.

Розподіл по праці, особиста матеріальна заінтересованість не єдині шляхи до розв'язання цієї проблеми.

Найвищою метою соціалістичного суспільства є всебічний розвиток кожної особи в процесі задоволення потреб, що постійно зростають. Необхідність планомірно й швидкими темпами збільшувати обсяг і відносно вирівнювати структуру споживання спричиняє розподіл частини споживних благ суспільства через суспільні фонди споживання. Друга, не менш важлива причина розподілу через суспільні фонди споживання полягає в тому, що при соціалізмі ряд суспільно-культурних потреб і потреб у матеріальних послугах вимагають колективного, сумісного, (а не індивідуального) задоволення. Поряд з цим уже соціалізм в інтересах розвитку всього суспільства і кожного його члена повинен забезпечити задоволення цих потреб усім без винятку членам суспільства, у максимально можливому ступені, безвідносно (повністю чи частково) до трудового внеску.

До таких потреб належать: охорона здоров'я, охорона матері і дитини; виховання дітей, фізкультура і спорт та ін., а також матеріальні послуги, що ними користуються сумісно (міського та житло-комунального господарства і т. д.).

Про цю частину фонду особистого споживання К. Маркс писав: «Ця частка відразу ж значно зростає порівняно з тим, яка вона в сучасному суспільстві, і буде все більш зростати в міру розвитку нового суспільства»¹. В «Критиці Готської програми» К. Маркс вказував на необхідність виділити в майбутньому суспільстві фонди для утримання непрацездатних і для сумісного задоволення потреб поряд з тією частиною фонду особистого споживання, яка розподіляється з урахуванням кількості і якості праці.

Ця ж думка була висловлена В. І. Леніним: «Продукти, вироблені спільною працею, будуть тоді йти на користь самих трудящих, а вироблюваний ними надлишок над їхнім утриманням служитиме для задоволення потреб самих робітників, для повного розвинення всіх їхніх здібностей і рівноправного користування всіма здобутками науки і мистецтва»².

Практика соціалістичного будівництва у нашій та інших соціалістичних країнах повністю підтвердила це передбачення. Дійсно, соціалістичні держави не можуть ставити виховання і освіту підростаючого покоління в залежність від матеріальної забезпеченості сім'ї. Це спричинило б значну диференціацію в рівні освіти, кваліфікації, культурному розвитку окремих верств населення.

Що ж до таких важливих проблем, як розвиток системи охорони здоров'я, ліквідація інфекційних захворювань, профілактична робота та ін., то розв'язати їх можна лише, використовуючи суспільні кошти, сумісні зусилля суспільства в цілому. За рахунок суспільних фондів споживання держава допомагає сім'ям з великою кількістю утри-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 19.

² В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 89.

манців — дітей, стариків, інвалідів, і це сприяє зменшенню відмінностей у матеріальному становищі різних груп трудящих.

Таким чином, суспільні фонди споживання — це частина національного доходу соціалістичного суспільства, яка надається членам суспільства у вигляді матеріальних і культурних благ безкоштовно або на пільгових умовах, а також у вигляді додаткових грошових виплат.

Джерелом формування суспільних фондів споживання при соціалізмі є необхідний продукт. К. Маркс під ним розумів фонд життєвих засобів, що призначені для відтворення робітника виробництва, і передбачав, що за умов соціалізму необхідний продукт розширить свої межі «до того обсягу споживання, який, з одного боку, допускається наявною продуктивною силою суспільства... і якого, з другого боку, вимагає повний розвиток індивідуальності...»¹.

Необхідний продукт при соціалізмі — специфічна категорія, звільнена від капіталістичних обмежень, закономірно розширена за рахунок додаткового продукту.

При капіталізмі, як відомо, рамки необхідного продукту обмежені вартістю робочої сили. Виробництво здійснюється заради одержання додаткової вартості. Отже, необхідний продукт існує тут остільки, оскільки він забезпечує відтворення робочої сили для привласнення додаткової вартості класом власників.

Соціалізм базується на рівному відношенні трудящих до засобів виробництва. Це головне суспільне відношення, яке змінює кількісну і якісну характеристику ряду економічних категорій. Через це необхідний продукт набуває якісно іншого соціально-економічного змісту, змінюється він і кількісно.

Величина необхідного продукту визначається тепер не вартістю робочої сили (бо остання вже не є товаром), а рівнем розвитку продуктивних сил, зростанням продуктивності суспільної праці, необхідністю всебічного фізичного і духовного розвитку людини, все більш повного задоволення зростаючих її потреб.

Отже, частина необхідного продукту виступає при соціалізмі у вигляді фонду, що визначається кількістю і якістю витраченої праці, решта — в формі суспільних фондів споживання.

У зв'язку з цим неправомірним здається нам твердження деяких економістів про те, що єдиною формою необхідного продукту є заробітна плата, а виплати і пільги із суспільних фондів споживання — форма розподілу додаткового продукту.

Додержуючись цієї точки зору, можна дійти неправильного висновку про те, що в умовах переходу до комунізму (коли матеріальні і духовні блага в усе більшій мірі розподілятимуться через суспільні фонди споживання) розмір необхідного продукту все більше скорочуватиметься і в кінцевому підсумку усі потреби людей задовольнятимуться тільки за рахунок додаткового продукту.

Тим часом, відомо, що поділ продукту на необхідний і додатковий є об'єктивна закономірність, властива усім суспільно-економічним формаціям. Соціалістичне суспільство використовує суспільні фонди споживання як важливу економічну категорію, яка допомагає розв'язувати ряд важливих завдань.

Так, на кошти суспільних фондів споживання в нашій країні було створено систему підготовки кваліфікованих кадрів для народного

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 410—411.

господарства. Спираючись на ці фонди, ми здійснили соціалістичну культурну революцію.

Створивши суспільні фонди споживання, держава взяла на себе значну частину витрат по утриманню непрацездатних, старих, інвалідів (системи охорони здоров'я, соціального страхування, соціального забезпечення).

Зростання суспільних фондів споживання по країні в цілому і в розрахунку на душу населення показано в табл. 1.

Таблиця 1¹

Роки	Всього фондів, млрд. крб.	Фондів на ду- шу населення, крб.
1927—1928	0,2	1,3
1940	4,6	23,5
1950	13,0	72,2
1953	14,8	78,1
1958	23,8	115,1
1960	27,3	127,5
1965	41,0	177,9
1965 р. проти 1958, %	172,3	154,6

За способами використання суспільні фонди споживання можна розподілити на дві групи: 1) виплати й пільги індивідуального споживання; 2) виплати й пільги колективного споживання.

Нижче дано співвідношення цих двох груп, за даними бюджетного обстеження ВЦРПС².

Виплати і пільги із суспільних фондів, що використовуються

в індивідуальному споживанні	25 %.
В тому числі: пенсії	13,0 %.
стипендії	7,0 %.
допомога	5,0 %.
Виплати і пільги, що використовуються в колективному (сумісному) споживанні	75 %.
В тому числі: 1. Освіта і виховання	35 %.
з них а) дошкільне виховання	6,0 %.
б) шкільна освіта	19,0 %.
в) спеціальна середня освіта	3,0 %.
г) вища освіта	7,0 %.
2. Охорона здоров'я	17,0 %.
3. Охорона матері і дитини	1,0 %.
4. Організація відпочинку, фізкультури і спорту	8,0 %.
5. Культурно-освітнє обслуговування	2,0 %.
6. Житло-комунальне обслуговування	12,0 %.

Прогрес соціалізму — це зростання потреб населення; оскільки ж розподіл суспільних фондів споживання має цільовий характер, остільки суспільство постійно збільшує їх обсяг і удосконалює форми розподілу.

Однією з найважливіших соціальних потреб, що її повністю задовольняє суспільство, є охорона здоров'я і медичне обслуговування

¹ Б. В. Ракитский. Общественные фонды потребления как экономическая категория. «Мысль», 1966, стор. 21.

² Общественные фонды и рост благосостояния народа в СССР, М., 1962, стор. 24.

населення. Виплати із суспільних фондів на ці потреби постійно зростають.

Збільшення витрат на охорону здоров'я і фізкультуру (з державного бюджету СРСР та інших джерел) відбито в табл. 2¹.

В 1966 р. суспільні фонди споживання в переліку на душу населення становили понад 400 крб.²

Таблиця 2

Показники	Витрати з суспільних фондів				
	1950 р.	1958 р.	1960 р.	1963 р.	1964 р.
Всього (млрд. крб.) . .	2,6	5,0	5,9	6,6	7,2
На душу населення (крб.)	14,4	24,2	27,5	29,4	31,6

Витрати на соціальне забезпечення і соціальне страхування в СРСР зросли з 3,8 млрд. крб. у 1950 р. до 14,1 млрд. крб. в 1965, тобто майже в 3,7 раза. На виплату пенсій витрачено: в 1958 р. — 6,4, в 1960 р. — 7,2 млрд. крб., в 1963 р. — 8,9, в 1964 р. — 9,5 і в 1965 р. — 10,6 млрд. крб.³

1965 р. загальна кількість пенсіонерів у нашій країні перевищувала 30 млн. чоловік. Розмір пенсії по старості становить у середньому 70% заробітку, з якого нараховується пенсія. Витрати на допомогу тимчасово непрацездатним збільшилися з 0,7 млрд. крб. у 1952 р. до 1,6 млрд. крб. в 1964 році.

За рахунок суспільних фондів держава здійснює виховання молодого покоління, підвищення загальноосвітнього і культурного рівня населення.

Так, витрати на освіту становили у 1950 р. 6,6 млрд. крб., 1958 р. — 10,4, 1960 р. — 12,6 млрд. крб., 1963 р. — 17,0, 1964 р. — 18,8, 1965 р. — 21,0 млрд. крб.

У 1966 р. в дитячих садках, яслах і на майданчиках знаходилося близько 10 млн. дітей, при цьому 80% витрат на їх утримання йшло із суспільних фондів споживання. В усіх ланках системи освіти і підготовки кадрів у 1965/66 р. навчалося 72 млн. чоловік.

В умовах будівництва комунізму суспільні фонди споживання, відіграючи все значнішу роль, сприятимуть ширшому розвитку суспільних форм задоволення потреб трудящих.

¹ Народне хозяйство СССР в 1964 году». М., 1965, стор. 772.

² «Правда», 23/V 1967 р.

³ «Народное хозяйство СССР в 1965 году». М., 1966, стор. 783.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХОД СРСР ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В РОКИ НОВОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. О. Ковальова

Соціалістичний лад уперше в історії суспільства поставив життєвий рівень народу в пряму залежність від ступеня розвитку матеріального виробництва, продуктивних сил країни. Тим самим він відкрив кожному трудящому шлях до повнішого задоволення своїх матеріальних і культурних потреб.

Ленінську ідею про нерозривний зв'язок життєвого рівня трудящих з успіхами виробництва протягом півстоліття народ нашої країни під керівництвом Комуністичної партії успішно перетворює в життя.

У Тезах Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що успішне розв'язання завдань комуністичного будівництва передбачає прискорення науково-технічного прогресу і підвищення ефективності суспільного виробництва, неухильне зростання промисловості і стійкі темпи розвитку сільського господарства і на цій основі дальше піднесення матеріального і культурного рівня життя народу.

Важливим етапом у боротьбі за здійснення завдань комуністичного будівництва є новий п'ятирічний план розвитку нашої держави на 1966—1970 роки. І в роки нової п'ятирічки виробництво та використання національного доходу країни переконливо та повно виразять мету суспільного виробництва при соціалізмі.

Національний дохід країни є підсумковим показником економічного розвитку суспільства. Національний дохід, або чистий продукт, — це вся заново створена протягом року вартість, джерело коштів для дальшого розвитку і вдосконалення виробництва та піднесення добробуту народу.

Матеріальною основою збільшення сукупного доходу країни є піднесення всіх галузей народного господарства.

Соціалізм, забезпечуючи стійкі високі темпи економічного розвитку, створює міцну основу для неухильного зростання національного доходу. Так, середньорічний приріст промислового виробництва за 1929—1967 роки становив у СРСР 11,1%, а в США — 4,0, в Англії і Франції — 2,5%. У порівнянні з 1913 роком у 1967 р. продукція промисловості збільшилася в 70 раз, у тому числі машинобудування і металообробки в 538, хімічної промисловості — в 294 та ін. За роки нової п'ятирічки сукупний суспільний продукт зростає в 1,4 раза. Щороку він збільшуватиметься на 7% і більше. Країна взяла курс на прискорення розвитку сільського господарства, підвищення врожаїв, збільшення виробництва продуктів тваринництва. 1966 року в країні вирощено зерна 171,2 млн. тонн, або в 1,8 раза більше, ніж у 1940 році.

Національний дохід Радянського Союзу — один з найбільших у

світі. У 1967 р. сукупний дохід нашої країни перевищував 214 млрд. крб. Це означає, що за період з 1917 по 1967 рік він виріс більш як у 50 раз. Середньорічний приріст національного доходу на душу населення в ці роки становив понад 7%. Тільки за 1966 рік національний дохід країни збільшився на 7,5%.

Новим п'ятирічним планом також намічені високі темпи зростання національного доходу. Середньорічний темп його приросту становитиме протягом п'ятиріччя 6,6—7,1%. До 1970 року національний дохід збільшиться на 38—41% і складатиме приблизно 265 млрд. крб.

За своєю структурою виробництва національного доходу СРСР, наприклад, у 1964 р. мало такий вигляд (у %): промисловість виробила 53,6%, сільське господарство — 21,4, будівництво — 8,9, транспорт і зв'язок — 5,4, торгівля та ін. — 10,7%¹ національного доходу.

У виробництві національного доходу важливу роль відіграє сільське господарство.

Збільшення питомої ваги продукції сільського господарства у валовому продукті суспільства знижує частку матеріальних затрат і підвищує частку національного доходу. Отже, національний дохід при цьому збільшується і завдяки прискоренню зростання сільського господарства і завдяки підвищенню частки чистого продукту у валовій продукції сільського господарства. Тому однією з вирішальних умов зростання національного доходу в роки нової п'ятирічки є втілення в життя, розробленою партією програми дальшого розвитку сільського господарства.

Темпи економічного розвитку, отже і зростання національного доходу, визначаються такими основними факторами: збільшенням кількості працівників матеріального виробництва і підвищенням їхньої продуктивності праці, а також розширенням виробничих фондів та ефективністю їх використання.

Головним і вирішальним джерелом економічного розвитку в умовах технічного прогресу є підвищення продуктивності праці, яке забезпечує в останні роки близько $\frac{2}{3}$ приросту промислового виробництва і 80% приросту національного доходу.

У директивах по п'ятирічному плану поставлене завдання — добитися істотного зламу в динаміці продуктивності праці на основі запровадження нової техніки, правильного її використання та докорінного поліпшення організації виробництва. За роки п'ятирічки продуктивність праці у промисловості повинна зрости на 33—35% замість 25% за попереднє п'ятиріччя, у будівництві — на 35—40% замість 29% у сільському господарстві — на 40—45% замість 20%. При цьому лише 1% зростання продуктивності праці у промисловості означає випуск продукції і майже на 2 млрд. крб. Про значення зростання продуктивності праці на сучасному етапі розвитку промисловості СРСР свідчать і такі дані: 1% підвищення продуктивності праці економить працю 300 тисяч чоловік, що роблять цілий рік, і зберігає близько 350 млн. крб.

За роки семирічки середній щорічний приріст національного доходу становив близько 9 млрд. крб., з яких 6—7 млрд. крб. одержано завдяки зростанню продуктивності праці.

Важливою формою підвищення продуктивності праці, значення якої особливо зростає в даний час, є поліпшення якості продукції. Навіть супроводячись збільшенням сукупних затрат праці, поліпшення якості продукції свідчить про зростання продуктивності праці, бо додаткові затрати перебиваються економією, що одержується внаслідок використання продукції більш високої якості. Наприклад, випуск металу поліпшеної якості і асортименту в роки п'ятирічки рівнозначний додатковому виробництву

¹ Народное хозяйство СССР в 1964 г., М., стор. 577.

понад 5 млн. тонн прокату. Передбачене планом збільшення строку роботи шин у 1,5 раза, тепловозів, двигунів для транспортних машин та ін. означає розширення їх виробництва. На 1966—1970 роки заплановано різке збільшення випуску високоякісної, надійної та довговічної продукції. Наша індустрія досягла такої технічної зрілості, коли може забезпечити випуск виробів, що своїми технічними і економічними показниками цілком відповідають зростаючим потребам.

Зростання продуктивності праці не завжди супроводиться збільшенням кількості і підвищенням якості вироблюваної продукції. Є виробництва, де немає необхідності нарощувати випуск продукції. Що ж до таких підприємств, то тут зростання продуктивності праці означає зменшення випуску в тій самій або навіть меншій кількості, але з меншими сукупними затратами праці, що припадають на одиницю продукції.

Завдяки зростанню продуктивності суспільної праці питома вага продуктивних працівників, зайнятих у матеріальному виробництві, в загальній кількості зайнятого населення зменшуватиметься. У 1940 р. в галузях матеріального виробництва було зайнято 87,9, а в 1965 р. — 80% усього працюючого населення¹.

У той же час загальна кількість робітників і службовців по всіх галузях народного господарства зростає. За роки семирічки ріст робітників і службовців у народному господарстві становив 21 млн. замість 12 млн. запланованих. На кінець 1965 р. в народному господарстві було зайнято 76 900 тис. чоловік. До 1970 р. загальна кількість робітників і службовців у народному господарстві зросте на 14—15 млн. чоловік. Близько 2/3 цього приросту становитимуть продуктивні працівники.

Основною проблемою в новій п'ятирічці є підвищення ефективності суспільного виробництва і на цій основі збільшення національного доходу.

Ефективність виробництва, або його результативність, виявляється через безліч сторін розвитку економіки. Найповніше економічну ефективність виробництва характеризує відношення національного доходу (у фізичному об'ємі) до продуктивних сил — до розмірів вкладених засобів виробництва і робочої сили, що бере участь у виробництві.

У соціалістичному суспільстві закладені величезні можливості для підвищення ефективності виробництва. Для країн соціалізму характерні високі темпи зростання ефективності виробництва. У нашій країні наприклад, темпи підвищення ефективності значно вищі, ніж у капіталістичних країнах. Проте рівень ефективності виробництва в СРСР поки що нижчий у порівнянні з капіталістичними державами.

Завдання нової п'ятирічки — повніше використовувати резерви, оскільки досягнутий рівень ефективності суспільного виробництва не відповідає об'єктивним можливостям і потребам розвитку суспільства на сучасному етапі.

Рівень ефективності виробництва у масштабі всього народного господарства мав тенденцію до підвищення. З 1945 по 1965 рік основні виробничі фонди народного господарства зросли в 5,89 раза, а національний дохід — у 7,19 раза². Але в останні роки семирічки ефективність суспільного виробництва і капітальних вкладень знизилася. З 1960 по 1965 рік виробничі основні фонди усіх галузей народного господарства зросли в 1,59 раза, а національний дохід збільшився в 1,38 раза. Величина національного доходу на 1 крб. основних і оборотних виробничих

¹ Народное хозяйство СССР в 1965 году.

² Д. М. Бардин. Производительность труда и эффективность производства. Вид-во «Знание», 1967, стор. 20.

фондів у промисловості становила в 1959 р. 59 коп., а в 1964 р. — 52 коп.

Таке зниження ефективності виробництва зумовлено рядом об'єктивних причин.

Насамперед це зумовлено швидким зростанням таких галузей, як енергетика, хімічна індустрія, виробництво будматеріалів та ін., що характеризуються малою фондівдачею. В цьому ж напрямку діяло прискорення розвитку виробництва у східних районах країни, де для розвитку промисловості необхідно створювати обслуговуючі виробництва, житло та ін. Ефективність виробництва знижувалася і через перехід до використання природних багатств, гірших якістю і більш віддалених від місця їх промислового споживання.

До цього слід додати причини, пов'язані з недоліками у плануванні і керуванні.

У роки нової п'ятирічки також відбуватиметься прискорене зростання галузей з порівняно низькою фондівдачею. Виробництво електроенергії зросте в 1,7 раза, видобуток газу — в 1,8 раза, виробництво окремих видів хімічної продукції — у 2 і більше рази. Передбачається також дальше зростання виробництва у східних країнах, залізничне будівництво, зростання промисловості, що обслуговує сільськогосподарське виробництво. Збільшуються капітальні вкладення у добувну промисловість, оскільки доведеться видобувати залізну руду з меншим вмістом заліза, збільшити глибину буріння нафтових свердловин, великих затрат вимагатимуть геологорозвідувальні роботи. Значна частина цих величезних затрат дасть ефект у розвитку виробництва не в цій п'ятирічці. Тому виробничі фонди всієї промисловості зростуть за цей період більше, ніж валова продукція, отже, дещо знизиться фондівдача від промисловості в цілому.

Проте зниження фондівдачі означатиме зниження ефективності капітальних вкладень лише в тому випадку, коли капітальні затрати не супроводяться зниженням поточних затрат і підвищенням прибутку. Зниження ж затрат праці, а також матеріальних витрат збільшує фізичний об'єм чистої продукції. Зниження поточних затрат, тобто підвищення продуктивності суспільної праці, викликає зростання фізичного об'єму національного доходу. Тому в цій п'ятирічці завдяки значному зниженню собівартості та збільшенню прибутків і в умовах деякого зниження фондівдачі ефективність виробництва підвищуватиметься. На кінець п'ятирічки прибуток у промисловості зросте більш ніж у 2 рази при зростанні виробничих фондів на 60%.

Шляхами підвищення ефективності виробництва будуть — запровадження більш продуктивних машин, більш економічних видів сировини, удосконалення структури народного господарства, технічне переозброєння галузей, краще використання основних фондів, економія сировини, палива, металів.

Велике значення для зростання ефективності суспільного виробництва має здійснювана в країні господарська реформа.

Результатом зрослої ефективності виробництва є прискорення темпів зростання національного доходу. При цьому більший національний дохід є не тільки показником виробничого ефекту, а й умовою дальшого розвитку і вдосконалення виробництва. Так, з одного боку, зростання фізичного об'єму національного доходу є показником ефективності капітальних вкладень, з другого — сам розмір капітальних вкладень зумовлений величиною національного доходу.

Головною лінією нової п'ятирічки є використання швидкозростаючого національного доходу з метою поєднання інтересів розвитку виробництва з інтересами піднесення народного добробуту.

Національний дохід країни використовується як фонд нагромадження і фонд споживання. Перший йде для потреб розширення виробництва, будівництва нового житла, шкіл, лікарень, наукових установ тощо. З фонду нагромадження створюються також необхідні для нормального ходу відтворювання резерви. Фонд споживання витрачається на задоволення потреб членів соціалістичного суспільства, тобто є безпосереднім джерелом підвищення життєвого рівня трудящих. Частина фонду нагромадження у вигляді приросту площі жилих будинків, шкіл, лікарень, різних установ культури та відпочинку направляється також на піднесення добробуту.

За даними ЦСУ СРСР, у 1965 р. з усієї суми національного доходу, що становив 192,6 млрд. крб., використано в народному господарстві на споживання 141 млрд. і на нагромадження та інші витрати — 51,6 млрд. крб. У загальному фонді споживання особисте споживання населення в грошовому виразі становить 123,9 млрд. крб.

Соціалістичне нагромадження, що є умовою зростання і вдосконалення виробництва, здійснюється головним чином через капітальні вкладення. Масштаби нагромадження, обсяг капітальних вкладень у нашій країні зростають рік у рік. За п'ятиріччя капітальні вкладення становитимуть близько 310 млрд. крб., що у півтора рази більше, ніж за останнє п'ятиріччя. За 1961—1965 рр. капітальні вкладення в народне господарство дорівнювали 211 млрд. крб. Основні виробничі фонди країни зростають у запланований період більше ніж в 1,5 раза. У першу чергу розвиватимуться вирішальні галузі промислового виробництва: електроенергетика, машинобудування, металургія, хімічна індустрія, електроніка, які озброють промисловість і сільське господарство найбільш ефективними і досконалими засобами праці.

У даний час питома вага нагромаджуваної частини національного доходу досягла граничної величини (до 28% національного доходу). Тому особливого значення набуває підвищення ефективності використання фонду нагромадження.

Розв'язанню цього завдання сприятиме і передбачене п'ятирічним планом прискорення зростання виробництва предметів споживання, сільського господарства. Зниження затрат праці і засобів виробництва у народногосподарських масштабах значною мірою залежить від прискорення розвитку галузей, що безпосередньо задовольняють потреби населення. Наприклад, народне господарство зазнає втрат через плінність робочої сили, спричинену недостатнім розвитком житлового і соціально-культурного будівництва в освоєваних районах.

Кошти, вкладені в галузі промисловості, які виробляють предмети споживання, дають більший приріст суспільного продукту та національного доходу, ніж у середньому по народному господарству. Це скоротить строки окупності капітальних вкладень і прискорить зростання чистого доходу суспільства.

У Тезах «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється: «Зберігаючи випереджаючі темпи зростання важкої індустрії, партія взяла курс на швидкий розвиток тих галузей промисловості, які безпосередньо задовольняють матеріальні і культурні потреби населення, на технічну реконструкцію цих галузей, зміцнення і розширення сировинної та енергетичної бази. Зближення темпів зростання виробництва предметів споживання і засобів виробництва — одна з важливих особливостей сучасних структурних зрушень у народному господарстві»¹.

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1967, стор. 31.

Особливістю цієї п'ятирічки є зближення темпів зростання групи «А» і групи «Б» промислового виробництва. З цією метою в новому п'ятиріччі значні кошти направляються в галузі легкої і харчової промисловості, сільське господарство. Продукція легкої і харчової промисловості зросте за п'ять років приблизно в 1,4 раза.

Переважна частина національного доходу країни — 72—75% — надходить трудящим у вигляді фонду споживання. В 1965 році цей фонд становив 141 млрд. крб. У п'ятиріччі на основі зростання ефективності виробництва фонд споживання збільшиться на 36—39%. На цій основі фонд оплати праці — головне джерело доходів робітників, колгоспників, службовців зросте за п'ять років на 40%. Середньомісячна заробітна плата підвищиться не менш ніж на 20% і до кінця п'ятирічки дорівнюватиме 115 крб.

Розвиток радянської економіки за два роки нової п'ятирічки відзначився прискоренням темпів росту всіх її галузей і на цій основі збільшенням національного доходу. Середньорічний приріст сукупного доходу країни за ці два роки становив 14 млрд. крб. проти 9 млрд. крб. в середньому за минуле п'ятиріччя. Це дало можливість Комуністичній партії і Радянському уряду втілити заходи по підвищенню життєвого рівня більшими темпами, ніж це передбачалось рішенням XXIII з'їзду КПРС. Грошові доходи населення в 1966 р. були вищими на 5 млрд. крб. а в 1967 р. — на 6,5 млрд. крб., ніж це передбачалось у Директивах по п'ятирічному плану. Згідно з постановою вересневого (1967 р.) Пленуму ЦК КПРС з 1 січня 1968 р. підвищився мінімальний розмір заробітної плати робітників та службовців до 60 крб. в місяць, підвищується, крім цього, заробітна плата багатьох категорій трудящих. Збільшується також загальний обсяг виплат із суспільних фондів споживання.

Використання національного доходу нашої країни — переконливий доказ однієї з вирішальних переваг соціалізму, а саме — досягнення стійких високих темпів економічного розвитку міцної основи для піднесення матеріального добробуту і культури радянського народу.

ПРИНЦИП ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦЕНТРАЛІЗМУ В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ І ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

С. В. Межерницький

Велика Жовтнева соціалістична революція, установивши диктатуру пролетаріату, створила новий тип держави — Радянську соціалістичну державу, новий тип демократії — демократію для трудящих. Організуючи будівництво соціалізму, комунізму, соціалістична держава керує всіма господарськими справами країни. Здійснюючи свою господарсько-організаторську функцію у суворій відповідності з економічними законами на основі їх пізнання і свідомого використання, соціалістична держава планує розвиток усього народного господарства і забезпечує виконання намічених планів.

В результаті перемоги соціалістичної революції і утвердження суспільної власності на засоби виробництва — основи соціалістичних виробничих відносин, відкрився безмежний простір для розвитку продуктивних сил. Виробництво, що піднялося на більш високий ступінь усупільнення, вимагало створення принципіально нової системи управління.

Радянський народ вперше в історії людства не тільки створив соціалістичну власність на засоби виробництва, а й виробив відповідну до неї нову систему управління всім суспільним виробництвом і розподілом продуктів. В основі цієї системи лежить лєнінський принцип демократичного централізму. Суть його полягає в органічній єдності централізму і соціалістичного демократизму, у поєднанні загально-державних інтересів та інтересів окремих районів країни.

Демократичний централізм у керівництві господарським будівництвом впливає із самої природи соціалістичного ладу, при якому засоби виробництва становлять суспільну власність, а народним господарством керує соціалістична держава через виборних представників народу. Цей принцип створює найкращі умови для поєднання планового державного керівництва зверху, з одного центру, з самостійністю місць у визначенні і у виборі шляхів кращого розв'язання поставленого завдання, суворого дотримання дисципліни, централізованого планового начала у масштабах країни з широкою ініціативою місцевих органів, з максимальним розвитком творчої ініціативи і активності трудящих мас в управлінні виробництвом. «...Централізм, сприйнятий у дійсно демократичному розумінні, — говорив В. І. Ленін, — передбачає в перший раз історією створену можливість повного і безперешкодного розвитку не тільки місцевих особливостей, але й місцевого почину, місцевої ініціативи, різноманітності шляхів, прийомів і засобів руху до загальної мети»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 178.

Централізація управління народним господарством є основним засобом у руках перемігшого пролетаріату для якнайшвидшого розвитку продуктивних сил країни, вона є передумовою і умовою соціалістичного будівництва народного господарства, бо дає можливість зосередити і доцільно використати в інтересах трудящих усі матеріально-технічні, фінансові і трудові ресурси, які має держава. «Ми стоїмо за демократичний централізм... — говорив В. І. Ленін у березні 1918 р. — Наше завдання тепер — провести саме демократичний централізм у галузі господарства...»¹.

До обґрунтування цього важливого принципу державного керівництва господарським будівництвом В. І. Ленін прийшов на основі глибокого наукового вивчення закономірностей виникнення і розвитку соціалістичної економіки. При цьому головну увагу він приділяє розробці теоретичних основ і практичних методів планового керівництва соціалістичною економікою.

Соціалістичне усупільнення засобів виробництва об'єднує всі підприємства країни в єдиний економічний організм, об'єднує господарську діяльність усіх підприємств у спільний процес виробництва, згуртовує виробників у спільний трудовий колектив, зумовлює необхідність і обов'язковість планомірного розвитку народного господарства. Суспільство повинно постійно підтримувати необхідну пропорційальність шляхом свідомого регулювання виробництва. В. І. Ленін зазначав, що «постійна, свідомо підтримувана пропорційальність, дійсно, означає планомірність»².

Планове керівництво розвитком соціалістичної економіки за самою своєю природою є централізованим керівництвом. Народне господарство, що базується на суспільній власності і є сукупністю різноманітних і нерозривно зв'язаних між собою галузей виробництва, сотень тисяч промислових, сільськогосподарських, транспортних, торгових, комунальних та інших підприємств, на яких зосереджені величезні виробничі фонди і зайняті мільйони працівників, — це велике суспільне господарство може існувати і розвиватися лише при централізованому плановому керівництві з боку соціалістичної держави. Необхідність такого керівництва випливає з того, що в руках соціалістичної держави зосереджені всі основні командні висоти економіки.

З перших днів соціалістичної революції В. І. Ленін, Комуністична партія, здійснюючи керівництво господарським будівництвом, безупинно боролись за ідею централізації, за практичне втілення в життя принципів демократичного централізму в управлінні господарством. Без централізованого керівництва господарством, без єдиного державного плану не можна побудувати соціалізм. Централізоване планове управління соціалістичним господарством не тільки можливе, але й необхідне. Соціалізм, говорив Ленін, «...є побудування централізованого господарства, господарства із центра...»³ і далі «соціалізм немислимий... без планомірної державної організації, яка підпорядковує десятки мільйонів людей найсуворішому додержуванню єдиної норми в справі виробництва і розподілу продуктів»⁴.

Таким чином, централізм, планове державне керівництво господарством зверху, з одного центра, становить одну з найважливіших сторін лєнінського принципу демократичного централізму.

Централізм у керівництві господарством невіддільний від радян-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 177—178.

² В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 535.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 365.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 300.

ського соціалістичного демократизму. Послідовне здійснення демократичного централізму повинно відповідати вказівкам В. І. Леніна про роль народних мас у господарському будівництві. Він вчив, що соціалізм не створюється за указами згори. Його духові чужий казенно-бюрократичний автоматизм, соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас¹. Ось чому в основі принципу демократичного централізму лежить ленінська ідея про те, що сам народ, будучи виробником матеріальних благ, є вирішальною силою суспільного розвитку і що організація управління промисловістю повинна будуватися на єдності централізованого планового керівництва і соціалістичного демократизму, що забезпечує широку участь трудящих мас в обговоренні завдань господарського будівництва, у здійсненні прийнятих рішень, у контролі за діяльністю господарських керівників. При цьому Ленін зазначав, що соціалістичний демократизм вимагає активної участі мас не тільки в обговоренні загальних правил, постанов і законів, не тільки в контролі за їх виконанням, але й безпосередньо в їх виконанні².

Залученню широких мас робітничого класу до активної участі в управлінні виробництвом В. І. Ленін надавав виключного значення. «Раз назавжди порвімо з пересудом, — писав Ленін, — що державні справи, управління банками, заводами — неможливе для робітників завдання»³. Великий організатор соціалістичного будівництва В. І. Ленін говорив, що наша революція підняла жадобу будівництва і творчості в масах, підняла через Радянську владу до активної участі у державному будівництві десятки мільйонів тих, які раніше лишалися незаінтересованими в цьому будівництві⁴.

Найближчим і неодмінним співробітником державної влади у забезпеченні демократичного управління виробництвом, говорив Ленін, мають бути профспілки. Радянські профспілки це «організація виховна, організація залучення, навчання, це є школа, школа управління, школа господарювання, школа комунізму»⁵. У системі диктатури пролетаріату профспілки займають місце між партією і державною владою. Профспілки є надійною опорою Комуністичної партії і Радянської держави у виконанні організаційно-виховної роботи по залученню робітничих мас до управління народним господарством. Тому, коли перед партією постало питання про відновлення і дальший розвиток народного господарства країни в цілому, В. І. Ленін зазначав, що тепер особливо важливо залучити до управління господарством «не тільки окремих селян і робітників, які найкраще випробували себе на роботі, залучити обов'язково у більшій мірі професійні спілки...»⁶.

Таким чином, найважливішою особливістю демократичного централізму є те, що управління народним господарством, побудоване за цим принципом, здійснюється з допомогою безпосередньої активної участі широких мас трудящих, їх контролю над діяльністю управлінського апарату.

Розробляючи основи соціалістичного будівництва, Ленін вказував, що демократичний централізм у керівництві господарством не має нічого спільного з шаблонізуванням і бюрократичним встановленням одноманітності зверху, а, навпаки, вимагає конкретного підходу до розв'язання питань, ретельного врахування місцевих умов і їх змін,

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 250.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 182.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 323.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 446.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 2.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 368.

особливостей і відмінностей кожного району. Послідовно відстоюючи принципи демократичного централізму, В. І. Ленін писав про те, що керувати господарством і «не враховувати... місцевих відмінностей значило б вдаватися в бюрократичний централізм і т. п., значило б заважати місцевим працівникам в тому врахуванні місцевих відмінностей, яке є основою розумної роботи»¹.

Управління соціалістичним будівництвом несумісне з автаркією і місництвом, з протиставленням інтересів даної місцевості загальнодержавним інтересам, місцевих органів вищим і центральним органам державного управління. В. І. Ленін вказував на безумовний обов'язок місцевих органів будувати свою діяльність у відповідності з законами і розпорядженнями центру. Одночасно він звертав особливу увагу на необхідність всемірного заохочування почину, ініціативи і самостійності місцевих органів у розв'язанні питань господарського будівництва.

В. І. Ленін науково довів, а практика соціалістичного будівництва в СРСР і країнах народної демократії підтвердила, що тільки на основі послідовного проведення принципу демократичного централізму, поєднання централізованого державного керівництва народним господарством з максимальним розвитком ініціативи місцевих органів і творчої активності має у господарському будівництві, можна забезпечити абсолютну стройність і єдність у функціонуванні² галузей народного господарства і районів країни, планомірно розвивати суспільне виробництво в інтересах усіх трудящих.

Значні успіхи в розвитку соціалістичної економіки нашої країни незаперечно доводять, що ленінський принцип демократичного централізму, який лежить в основі управління народним господарством, є єдино правильним методом соціалістичного господарювання, могутнім засобом зміцнення і розвитку соціалістичного ладу.

Щодо організаційних форм управління господарством в СРСР, то вони виникали, видозмінювались і застосовувались в залежності від конкретних історичних умов, у тій мірі, в якій це забезпечувало зростання і удосконалення соціалістичного виробництва, сприяло створенню матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму.

Так, у перші роки після Жовтневої революції на підприємствах був введений робочий контроль, виробництвом керували фабрично-заводські комітети. Націоналізація великих підприємств, а потім і всієї промисловості, транспорту, засобів зв'язку і банків викликала необхідність створення спеціального апарату управління народним господарством — Вищої Ради Народного господарства, яка регулювала економічне життя країни і перш за все управляла промисловістю. Одночасно були створені місцеві (губернські і повітові) Ради народного господарства. Потім, коли постало завдання швидшого розвитку провідних галузей промисловості та здійснення програми індустріалізації країни, замість ВРНГ створюється Наркомат важкої промисловості, який у 1932 р. був розукрупнений на ряд наркоматів, пізніше перейменованих у міністерства.

З 1957 по 1965 р. управління промисловістю провадилось за територіальним принципом, через Ради народного господарства, створені в економічних адміністративних районах. Поряд з деякими позитивними результатами в роки функціонування цієї системи управління виявились серйозні її недоліки. Керівництво промисловістю виявилось роздробленим, що в деякій мірі затримало розвиток галузевої спеціаліза-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 317.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 181.

ції, технічний прогрес і кінець кінцем підвищення продуктивності праці. Все це привело до сповільнення темпів економічного зростання. Форми управління, планування і стимулювання, що при цьому діяли, перестали відповідати сучасним техніко-економічним умовам і рівневі розвитку продуктивних сил.

Послідовно розвиваючи принцип демократичного централізму, наша партія на вересневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС визнала за необхідне замінити територіальний принцип керівництва галузевим, як основним принципом управління господарством, що здійснюється через міністерства. Проте цей процес являє собою не простий поворот до колишніх міністерств, а повернення до них на основі нових умов. Як відзначалось на цьому ж Пленумі ЦК КПРС, нова система господарського управління стане досить пристосованою до завдань підвищення ефективності виробництва лише тоді, коли централізоване планове керівництво буде сполучатись з господарською ініціативою підприємств і колективів, з посиленням економічних інструментів і матеріальних стимулів розвитку виробництва, з повним господарським розрахунком підприємств¹.

Вересневий Пленум ЦК КПРС, який прийняв рішення про проведення економічної реформи, визначив тим самим шляхи дальшого удосконалення господарського керівництва, основні напрямки розвитку демократичного централізму в управлінні виробництвом.

Процес посилення централізації керівництва промисловістю відбувається шляхом створення замість раднаргоспів союзних, союзно-республіканських галузевих міністерств. Ця централізація дозволить спрямувати зусилля на прискорення темпів технічного прогресу і підвищення ефективності суспільного виробництва.

Поряд з посиленням централізму розширюється господарська самостійність підприємств, що знаходить своє відображення не тільки у значному скороченні числа показників, що затверджуються для них зверху, але й у принципіальній зміні системи показників. Тепер для підприємств директивними стають такі показники, як обсяг реалізованої продукції, прибуток (обсяг і рівень рентабельності), фонд заробітної плати, платежі в бюджет тощо. Підвищується самостійність підприємств у виконанні деяких функцій розподілу, зокрема розподілу доходів.

Велике значення для зміцнення принципу демократичного централізму має розвиток ініціативи союзних республік в галузі господарського і культурного будівництва. Їм надано право розглядати розроблені міністерствами і відомствами СРСР проекти планів підлеглих їм підприємств, що знаходяться на території республіки, і подавати пропозиції щодо них у союзний уряд. Республіки будуть планувати розвиток усієї промисловості в цілому, комплексно вести господарство і запобігати можливим проявам відомчих і місницьких тенденцій.

Особливо важливу роль відіграють передбачене реформою посилення зацікавленості робітників і службовців у поліпшенні загальних підсумків роботи, а також підвищення самостійності підприємств у розподілі частини чистого доходу, прибутку. Все це веде до розширення участі трудящих у управлінні виробництвом, виховує у них почуття відповідальності за результати господарювання.

Розроблений вересневим Пленумом ЦК КПРС і повністю схвалений XXIII з'їздом курс господарської політики партії все ширше застосо-

¹ Див. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. К., Політвидав України, 1965, стор. 17.

ується у промисловості, на транспорті, в торгівлі і міському господарстві. Так, у 1966 р. на нову систему планування і економічного стимулювання перейшли 704 підприємства із загальною чисельністю промислово-виробничого персоналу понад 2 мільйони чоловік. З першого кварталу 1967 р. на нову систему господарювання переведено ще майже 2,5 тис. підприємств, які дають понад п'яту частину всієї промислової продукції, що виробляється в країні. Таким чином, робота по-новому, що розпочалася із здійснення окремих економічних експериментів, набирає все більшого розмаху. Тепер вже реформу здійснюють не окремі підприємства, а цілі галузі господарства.

Зрозуміло, різні строки роботи по-новому і порівняно невеликий досвід в цій справі не дають можливості зробити вичерпний висновок. Але і ті економічні тенденції, що виявились за цей короткий час, свідчать, що економічна реформа дійсно створює широкі можливості для розвитку ініціативи і самостійності підприємств у розв'язанні господарських питань, примушує колективи звертати більшу увагу на раціональне використання ресурсів, підвищення ефективності виробництва.

Новим, небувалим явищем у нашій промисловості, яке щонайкраще виражає значення економічної реформи, є те, що всі колективи підприємств з переходом на роботу по-новому переглянули і значно збільшили первісно встановлені їм річні норми: по обсягу реалізації продукції — на 300 млн. крб., а по прибутках — на 130 млн. крб. Це сприяло збільшенню додаткових ресурсів державного бюджету і банку на 34 млн. карбованців.

Фабрики і заводи, що працюють у нових умовах, перевиконали встановлені підвищені плани, добились збільшення рентабельності виробництва. Так, наприклад, обсяг реалізації продукції по цих підприємствах зріс порівняно з попереднім роком більше, ніж на 10% (у промисловості в цілому на 8%); прибуток — відповідно на 25 і 10% — продуктивність праці на 8 і 5%, при цьому внаслідок підвищення продуктивності праці одержано близько 80% приросту продукції.

Впровадження більш досконалих методів господарювання дійсно створює сприятливі можливості для підвищення економічної ефективності виробництва, досягнення найбільших результатів при найменших затратах. У 1966 р. в місті Харкові, наприклад, по новій системі працювало 16 підприємств, в тому числі такі заводи, як Турбінний ім. С. М. Кірова, «Світло шахтаря», Електромеханічний, «Електромашина», «Автомашинка», фабрика «Червона нитка» та інші. Вони реалізували понад план на 15 млн. крб. продукції. Надплановий прибуток становить більш як 3,5 млн. карбованців. У цілому на підприємствах Української РСР, що перейшли на нові методи господарювання, краще стали використовуватися основні фонди і оборотні кошти, наднормативні лишки виробничих запасів скоротилися у 2,4 раза, незавершене виробництво — у 5,8 раза, зайві матеріальні цінності — у 1,5 раза.

Підкреслюючи прогресивний вплив реформи на виробництво, тов. О. М. Косигін у своїй промові на зустрічі з виборцями 6 березня 1967 р. говорив, що економічна реформа, яка проводиться в країні і в основу якої покладено ленінські принципи планування і господарювання, сприятливо впливає на успішний розвиток народного господарства. Послідовне її здійснення буде потужним економічним важелем виконання нового п'ятирічного плану.

ЕКОНОМІКА РАДГОСПІВ УКРАЇНИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЇЇ РОЗВИТКУ В 1966—1970 РОКИ

В. Л. Козлов

Дуже відсталим і малопродуктивним було сільське господарство дореволюційної Росії та її складової частини — України. Пережитки кріпосництва гальмували розвиток сільського господарства, погіршували становище трудящих селян. Перед Великою Жовтневою соціалістичною революцією на Україні (в межах УРСР до 17 вересня 1939 р., включаючи Кримську область) було 36 млн. га сільськогосподарських земель, з яких 15 млн. га належали поміщикам, царській сім'ї і монастирям, а 21 млн. га — селянам.

З розвитком капіталізму селянство диференціювалося, утворюючи, з одного боку, клас куркулів, які зосереджували у своїх руках усе більше багатств, а з другого — сільських пролетарів, напівпролетарів, дрібне селянство і середняків. Напередодні Жовтневої революції на Україні серед селян було 60,3% бідняків, 24,2% середняків і 15,5% куркулів. Останнім належало понад 8 млн. га землі, біднякам і середнякам — менше 13 млн. га. Понад третини селянських господарств зовсім не мали землі або ж засівали ділянки менше 1 га, що спонукувало їх орендувати землю у поміщиків на кабальних умовах. Характеризуючи становище селян Росії у пореформений період, В. І. Ленін писав: «Росте обезземелення, а ще швидше зубожіння селян, росте плутанина смуг. Росте неймовірна нужда на селі. Ростуть голодування. Росте число обезземелених селян, чистих пролетарів. Росте число злидених «теж-хазяїв», заплутаних у колишній кабалі і черезсмузжі внаслідок пресловутого поміщицького землепорядження»¹.

Сільське господарство мало примітивні засоби виробництва. Згідно з переписом 1910 р. в сільськогосподарському виробництві України налічувалося 523 тис. сох і плужниць, 404 тис. дерев'яних плугів, 3757 тис. дерев'яних борон. Сівба, збирання врожаю і обмолот хлібів провадилися вручну. Майже єдиним видом тягла була робоча худоба. При цьому 45% селянських господарств її взагалі не мали і майже у половини селян не було сільськогосподарського реманенту. Загальна технічна відсталість перешкоджала раціональному землеробству, продуктивність праці була низькою, врожай невеликими. Так, у найсприятливішому за кліматичними умовами 1913 р. врожай зернових не перевищував 9,4 цн з 1 га, а середньорічний валовий збір зернових у 1911—1915 рр. становив 1,1 млрд. пудів.

У загальній продукції дореволюційного сільського господарства України тваринництво посідало незначне місце. В основному продук-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 80.

тивне тваринництво належало поміщицьким і куркульським господарствам, в той час як 35,7% селянських господарств взагалі не мали корів.

Товарність сільського господарства збільшувалася головним чином за рахунок поміщицьких і куркульських господарств; «товарність» же мільйонних дрібних селянських господарств була вимушеною і зростала за рахунок власного недоїдання. Голодував хазяїн, голодувала і худоба. Непосильні податки, виплачування оренди змушували селян продавати своє зерно по низьких цінах, віддавати його лихварям або куркулям за борги.

Становище українського селянства з розвитком капіталізму погіршувалося, приводячи до повного розорювання. Селяни, розриваючи виробничі зв'язки із сільським господарством, йшли на роботу в міста, багато з них переселилися в східні райони Росії і навіть за її межі. В середньому за 1896—1914 рр. кількість переселенців з України становила 44 чол. на кожні 10 тис. населення, а на Полтавщині, Київщині, Поділлі — 71 чол. Лише з Харківської губернії за 1885—1910 рр. переселилося в інші місця 180,5 тис. чоловік.

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила становище на селі, створила умови для соціалістичної перебудови сільського господарства та його дальшого розвитку. У нашій країні вперше в історії було створено колгоспний лад, дрібні одноосібні господарства перетворилися на великі колективні господарства соціалістичного типу. На селі відбулася велика соціально-економічна революція, яка відкрила можливості для розвитку продуктивних сил сільського господарства.

Велику роль у соціалістичному перетворенні сільського господарства відіграли державні радянські господарства. Радгоспи почали створювати в 1918 р. з ініціативи В. І. Леніна на базі поміщицьких маєтків і на вільних землях державного фонду. Вони показали переваги великих соціалістичних сільськогосподарських підприємств над дрібними одноосібними господарствами, були провідниками агрокультурних знань, розсадниками передових засобів праці у землеробстві.

З кожним роком зростала кількість радгоспів на Україні: в 1921 р. їх було 571, в 1925 р. — близько 700, в 1928 — 900, в 1932 р. — 2274, в 1940 р. — 929, в 1958 — 816, 1964 — 1276, на початку 1966 р. — 1343. У даний час радгоспи України — могутня сила соціалістичного сільського господарства. В їх користуванні (на 1/XI 1964 р.) було 9,3 млн. га землі, на одне господарство в середньому припадало 4,2 тис. га посівних площ, 1941 голова великої рогатої худоби (в тому числі 692 корови), 1450 свиней, 1021 голова овець і кіз. На початку 1965 р. 99% радгоспів республіки було електрифіковано. На 1/I—65 р. у колгоспах і радгоспах республіки налічувалося 247,9 тис. тракторів, 60,4 тис. зернових комбайнів і багато інших сільськогосподарських машин. Механічні двигуни становили 97,7% в енергетичній потужності сільського господарства (вона дорівнювала 27,6 млн. кВт, або 37,6 млн. к. с.). У 1964 р. на кожного робітника колгоспів і радгоспів припадало 3,3 кВт енергопотужності (4,5 к. с.). Створення машин для вирощування та збирання сільськогосподарських культур, перехід від механізації окремих процесів до комплексної механізації виробництва сприяли підвищенню продуктивності праці, яка у 1964 р. зросла на 86% проти 1954 року. Валова продукція рослинництва в середньому на люд.-день зросла у радгоспах України на 12% проти 1961 року.

З року в рік збільшується розмір капітальних вкладень у радгоспне виробництво (табл. 1).

Таблиця 1¹

Фонди	Абсолютний розмір приросту основних фондів, млн. крб.	Коефіцієнт приросту основних фондів	Одержано основних фондів, млн. крб.		Коефіцієнт оновлення основних фондів
			Всього	В тому числі капіталовкладень	
Виробничі основні фонди сільськогосподарського призначення (без худоби)	135,1	13,1	204,3	161,2	13,8
Робоча худоба, продуктивні та інші тварини	17,6	8,2	63,1	51,0	22,0
Виробничі основні фонди несільськогосподарського призначення	3,0	7,8	6,5	5,0	11,8
Невиробничі основні фонди	22,2	7,6	30,8	26,7	8,5

Дані табл. 1 свідчать про те, що значна частина капіталовкладень направляється на поповнення найбільш активної частини основних фондів, яка безпосередньо впливає на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшення якісних показників роботи радгоспів. Це явище позитивне. Але питання кількісного і якісного зростання основних фондів залишається злובоденним у більшості радгоспів України.

Важливу роль у сільськогосподарському виробництві відіграє рівень розвитку зернового господарства. На XXIII з'їзді КПРС підкреслено, що «найважливішим завданням у сільському господарстві, як і раніше, залишається збільшення виробництва зерна»². В деякій мірі колгоспи і далі розширять посіви зернових культур шляхом раціональнішого використання сільськогосподарських угідь і насамперед орної землі. Так, якщо в 1913 р. посівна площа озимої пшениці в усіх категоріях господарств України становила 5,19 млн. га, то у 1970 р. вона зростає до 9 млн. га.

Україна посідає одне з перших місць у країні по врожайності озимої пшениці. За 1959—1964 рр. середньорічний врожай зернових культур становив 16,7 цн з га проти 10,7 цн в 1949—1954 р. В 1965 р., незважаючи на засуху в ряді важливих районів республіки; в цілому зібрано непоганий врожай: зернових культур в середньому по 19,1 цн з 1 га, в тому числі озимої пшениці — по 21,2 цн. Валовий збір зернових культур в 1964 р. становив 304,5 млн. цн, а в 1965 р. — 315 млн. цн, в тому числі озимої пшениці — 161 млн. цн. По врожайності зернових культур передові радгоспи республіки вже досягли наміченого рівня 1970 р., а деякі господарства навіть перевищили його. Так, у радгоспі ім. 9 Січня Білоцерківського району Київської області середньорічний врожай озимої пшениці за 1958—1962 рр. дорівнював 36,5 цн, а всіх зернових — 32,3 цн з га.

Підвищення врожайності і ріст валового збору зернових культур дали можливість значно збільшити державну заготівлю хліба на Україні: якщо в 1940 р. вона становила 572 млн. пудів, то в 1962 р. — 650, а в 1964 р. — 703 млн. пудів. В 1965 р. колгоспи й радгоспи республіки

¹ Розраховано за даними зведеного річного звіту за 1964 р. Головного управління радгоспів Міністерства сільського господарства УРСР.

² Л. І. Брежнев. Звітна доповідь ЦК КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. Вид-во політ. літ-ри України, Київ, 1966, стор. 66.

успішно виконали плани виробництва і заготівлі зерна: державі продано 10,3 млн. т хліба, в тому числі 892 тис. т понад план. Найбільш цінної культури — пшениці — продано понад 6,8 млн. т (на 2,4 млн. т більше проти 1964 р.). Питома вага пшениці й жита в загальній заготівлі хліба дорівнювала 70%.

Підвищення зернового виробництва супроводиться зниженням трудових витрат на одиницю продукції. 1964 р. у господарствах Головного управління радгоспів Міністерства сільського господарства УРСР витрати праці на виробництво 1 *цн* зернових (без кукурудзи) становили 0,2 *люд.-д.* проти 3,2 *люд.-д.* в одноосібних селянських господарствах 1923—1925 рр.

Головною технічною культурою, що вирощується на Україні, є цукровий буряк. За Радянської влади посівні площі цукрового буряка збільшилися в 3,4 раза, а питома вага його посівів у загальній посівній площі республіки — в 2,8 раза. У даний час майже всі процеси його вирощування механізовані. Нова технологія із застосуванням пунктирного посіву спеціальними сівалками і потокове збирання врожаю дають можливість знизити трудові витрати у 2—2,5 раза, а собівартість 1 *цн* коренів — у півтора раза.

Підвищення агротехнічного рівня вирощування цукрового буряка і збільшення його посівів сприяють зростанню врожайності. Так, якщо в 1949—1953 рр. середньорічний врожай цукрового буряка в республіці становив 169 *цн.* з 1 *га*, то за 1954—1964 рр. — 195 *цн.* В 1964 р. колгоспи й радгоспи України на площі близько 2 млн. *га* виростили по 242 *цн* цукрового буряка. Питома вага України у виробництві цукру в цілому по країні становить понад 60%. За 1964—1965 рр. державі продано 84,8 млн. т цукрового буряка, з якого вироблено 11 млн. т цукру. Завдання семирічки по продажу буряка державі перевиконано. Буряківництво стало ще більш прибутковою галуззю: у 1965 р. на кожний карбованець витрат одержано по 52 коп. чистого доходу.

Надзвичайно важливою і складною галуззю сільського господарства є тваринництво. Народного господарського значення його полягає в тому, що воно забезпечує країну висококалорійними продуктами харчування, а також поставляє сировину ряду галузей легкої й харчової промисловості. У післявоєнний період з допомогою усіх союзних республік у радгоспах України було швидко відновлено довоєнний рівень поголів'я, а в наступні роки навіть перевершено. Однак, якщо сільське господарство в цілому розвивалося порівняно швидко за законами розширеного відтворення, то темпи розвитку тваринництва були низькі, а після 1959 р. ще уповільнилися, в багатьох радгоспах тваринництво стало збитковим. Контрольні цифри семирічки по виробництву продуктів тваринництва господарствами республіки не виконано. Зростання поголів'я у радгоспах України характеризується даними табл. 2.

Таблиця 2¹

Види тварин	Величина поголів'я, тис. голів				
	1941 р.	1951 р.	1954 р.	1959 р.	1965 р.
Велика рогата худоба	415,9	367,5	452,4	950,5	2476,2
в тому числі корови	162,4	90,2	151,2	332,4	883,2
Свині	534,8	—	705,1	1642,1	1850,3
Вівці	—	—	700,5	1106,8	1302,7
Птиця доросла	—	—	—	3393,6	5009,6

¹ Складено за даними книги «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Головна редакція Української радянської енциклопедії. АН УРСР, Київ, стор. 343—345.

На 1/I—65 р. в середньому по радгоспах Міністерства сільського господарства УРСР на 100 га сільгоспугідь припадало 36,3 голови великої рогатої худоби (в тому числі 12,6 корів), 17,6 овець, кіз і свиней на 100 га ріллі — 32,7 птиці на 100 га посівів зернобобових — 233,2 голови.

Із зростанням радгоспного тваринництва і підвищенням його продуктивності в республіці збільшується виробництво тваринницької продукції, про що свідчать дані табл. 3.

Таблиця 3¹

Види продукції (радгоспів та інших державних господарств)	Кількість продукції			
	1940 р.	1953 р.	1958 р.	1964 р.
Молоко, тис. т.	354,0	398,9	796,2	1641,3
Свинина, тис. т.	33,1	55,9	76,8	45,6
Яйця, млн. шт.	49,6	94,4	221,6	440,4

Радгоспи Міністерства сільського господарства УРСР в 1964 р. виробили на 100 га сільгоспугідь 232,8 цн молока. За 1954—1964 рр. середній удій молока на корову в цілому по Україні збільшився майже на 22% і в 1964 р. становив у радгоспах 1902 кг. Ця група радгоспів 1964 р. виробила (на 100 га ріллі) по 19,8 цн свинини (в живій вазі), шерсті (на 100 га сільгоспугідь) — 52 кг, яєць (на 100 га зернобобових) — 15 967 штук.

Рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС створили умови для ліквідації відставання тваринництва, для його дальшого розвитку. Здійснюючи ці рішення, колгоспи і радгоспи республіки зміцнили кормову базу, підвищили продуктивність худоби: у 1965 р. було вироблено молока на 29%, м'яса — на 22, яєць — на 54% більше проти 1964 року. Завдяки цьому збільшилася заготівля тваринницької продукції, поліпшилося постачання населення. Тваринництво у багатьох радгоспах перетворилося на рентабельну галузь. Так, в 1965 р. 1094 радгоспи республіки одержали прибутки, тоді як у 1964 р. — лише 743. 1965 р. від реалізації тваринницької продукції радгоспи одержали 70,5 млн. крб. прибутку, а в 1964 р. вони мали 122 млн. крб. збитків.

На 1966—1970 рр. колгоспи і радгоспи республіки намітили високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва, виходячи з рішень березневого Пленуму і XXIII з'їзду партії. До 1970 р. виробництво зерна в радгоспах України проти 1965 р. зросте більш ніж на 25%, м'яса — на 23, молока — на 27. Підвищиться питома вага радгоспів у виробництві сільськогосподарської продукції, у 1970 р. вони продаватимуть державі шосту частину від усієї заготівлі хліба, четверту частину молока і м'яса, понад половину овочів.

Плани зростання виробництва і заготівлі продуктів великі, але виконати їх можна, постійно зміцнюючи матеріально-технічну базу колгоспів і радгоспів. За п'ятирічку державні вкладення в сільське господарство республіки становитимуть 5,3 млрд. крб., капітальні вкладення колгоспів — 7,9 млрд. крб. Зросте і постачання сільського господарства технікою: у 1970 р. воно одержить 65 тис. тракторів, 15 тис. комбайнів, 57 тис. вантажних автомашин, 12 млн. т мінеральних добрив; на кінець п'ятиріччя в основному буде завершено електрифікацію колгоспів і радгоспів, що значно полегшить труд працівників сільського господарства.

¹ Складено за даними книги «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Головна редакція Української радянської енциклопедії. АН УРСР, Київ, стор. 343—345.

Головна умова неухильного зростання врожайності зернових і технічних культур — це підвищення культури землеробства. З цією метою у радгоспах розроблений і уже здійснюється комплекс заходів, який передбачає освоєння науково обґрунтованих, економічно вигідних сівозмін, підвищення родючості ґрунту, проведення польових робіт у найкращі агротехнічні строки.

Важливим резервом збільшення валових зборів сільськогосподарських культур стане розширення посівних площ за рахунок осушування боліт і зволжених земель. П'ятирічним планом намічено провести ці роботи на площі близько 700 тис. га. Для боротьби з ерозією ґрунту вводяться протиерозійні сівозміни. Побудування осушливих споруджень на Україні до 1970 р. дасть 1 млн. 260 тис. га родючих поливних земель. Розвиватиметься і полезахисне насадження.

Багато буде зроблено і в тваринництві. Для збільшення поголів'я худоби треба поліпшити відтворення стада. Одним із центральних завдань сільського господарства є створення міцної кормової бази. Розв'язуватиметься воно шляхом збільшення виходу кормових одиниць (не менш 18—20 цн) з кожного гектара сільгоспугідь. За роки п'ятирічки передбачено подвоїти виробництво комбікормів, а також білково-вітамінних добавок. Усе це значно підвищить продуктивність тваринництва.

Важливим засобом раціональної організації виробництва та найбільш ефективного використання продуктивних сил є спеціалізація радгоспів, переваги якої очевидні. Так, спеціалізовані овочеві та овоче-молочні радгоспи України здають державі близько половини овочів, що виробляються в республіці. До створення таких радгоспів у Київ, наприклад, завозили 91 тис. т овочів, які виробляли майже всі господарства Київщини та сусідніх областей. Зараз же 62 спеціалізованих радгоспи повністю задовольняють потреби міста. 1965 р. птахофабрика «Южная» Кримської області виробила 48 млн. яєць — на 7 млн. штук більше, ніж усі колгоспи області, причому на виробництво 41 млн. яєць колгоспи витратили корму удвоє, а труда — вп'ятеро більше, ніж птахофабрика.

У даний час у республіці спеціалізуються на виробництві молока і м'яса 493 радгоспи, яєць та птиці — 139, на вирощуванні овочів та картоплі — 223 радгоспи. У п'ятиріччі спеціалізація розвивається далі, що сприятиме збільшенню виробництва продукції при зниженні її собівартості.

Результати першого року п'ятирічки свідчать про те, що колгоспи й радгоспи республіки мобілізували усі зусилля на піднесення сільськогосподарського виробництва. У 1966 р. зернових зібрано по 21 цн (на 2,2 цн більше запланованого). Вирощено хороший врожай озимої пшениці, зокрема, на поливних землях — по 36 цн і майже по 50 цн рису з га. Валовий збір зерна становив 34 млн. т. Державі продано 12,3 млн. т, що на 2,2 млн. т більше, ніж заплановано. Основної продовольчої культури — озимої пшениці — заготовлено понад план в 1,6 раза. Колгоспи й радгоспи забезпечили себе насінням, видали необхідну кількість зерна колгоспникам, створили фуражні та інші фонди. Одержано непогані врожаї соняшника, овочів, картоплі, фруктів, льону. Державі продано 2 млн. т соняшника, в тому числі 33 тис. т понад план. Картоплі продано у порівнянні з 1965 р. більше на 230 тис. т, овочів — на 72, фруктів — на 85 тис. т.

Зросла продуктивність худоби, птиці, збільшилося поголів'я. Достроково виконано план заготівлі тваринницької продукції. Але ще більше повинні зробити усі працівники сільського господарства, щоб далі підняти культуру землеробства, підвищити врожайність усіх куль-

тур і продуктивність тваринництва, одержати з кожного гектара максимальну кількість продукції з мінімальними витратами праці і засобів. Тому, піклуючися про збільшення виробництва продукції, працівники радгоспів у той же час приділяють увагу зниженню її собівартості, дальшому зростанню рентабельності виробництва.

Одним з важливих організаційно-економічних заходів є переведення радгоспів у п'ятирічці на повний госпрозрахунок. Створення нормальних економічних умов дасть можливість використати внутрішні резерви радгоспів, підвищить ефективність їх, посилить їх значення на селі, сприятиме перетворенню кожного радгоспу в зразкове соціалістичне господарство.

ЕКОНОМІКА КОЛГОСПІВ УКРАЇНИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ

М. М. Корнієнко

Український народ, керований Комуністичною партією, здійснюючи заповіді В. І. Леніна на шляху соціалістичного будівництва, досяг величезних успіхів у всіх сферах економіки і політики, перетворивши свій край на могутню індустріальну державу з високорозвиненим соціалістичним сільським господарством, з передовою наукою і культурою. Трудящі України в співдружності з братніми народами Радянського Союзу побудували соціалізм і успішно створюють матеріально-технічну базу комунізму. Україна посідає тепер перше місце в Європі по виробництву чавуну, сталі, прокату, по видобутку природного газу і залізної руди, по випуску магістральних тепловозів.

Високими темпами розвиваються галузі промисловості, що сприяють технічному прогресові. Випуск продукції машинобудування і металообробки в порівнянні з 1913 р. зріс у 400 раз.

Сьогодні українська республіка по обсягу промислового виробництва — в числі десяти найбільш розвинутих держав планети.

Разом з тим Українська республіка має високорозвинене і сільське господарство, галузь життєво важливу, що забезпечує продуктами харчування і промисловою сировиною не тільки власні потреби, а й потреби інших республік. На Українську РСР у 1965 р. припадало 17 % загальносоюзного виробництва зерна, 25 % — м'яса, масла й молока, 65 % — цукру.

Україна посідає перше місце в Європі по валовому збору зернових культур, поголів'ю продуктивної худоби і перше місце в світі — по виробництву цукрових буряків.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції Україна за загальним економічним рівнем була відсталою порівняно з передовими капіталістичними країнами. Слабий розвиток машинобудування спричинював низький технічний рівень усього суспільного виробництва. У сільському господарстві переважали примітивні знаряддя праці: соха, косуля, дерев'яний плуг і борона. Сіяли, жали, молотили вручну. Основною тягловою силою була робоча худоба. Сільськогосподарські машини, вдосконалені знаряддя були тільки в незначній частини поміщиків і куркулів. 45 % господарств зовсім не мали робочої худоби, приблизно стільки ж дворів не мали сільськогосподарського реманенту.

Незважаючи на те, що народне господарство України вступило в стадію капіталістичного розвитку ще з середини дев'ятнадцятого століття, напередодні Жовтневої революції в його основній галузі, сільському господарстві, зберігалися елементи феодально-кріпосницьких відносин. Величезні латифундії (41,7% усіх земель) належали казні, цареві і поміщикам — мізерній частині (0,8%) сільських господарств.

Великий Жовтень поклав на Україні початок корінним перетворен-

ням — соціально-економічним, політичним, культурним. Керований партією, народ молодшої республіки будував соціалістичну державу, націоналізував основні засоби виробництва, здійснював Ленінський декрет про землю. Безземельні і малоземельні селяни одержали безплатно 15 млн. десятин землі, сільськогосподарський інвентар, робочу й продуктивну худобу. Крім того, їх було звільнено від щорічної орендної плати та інших повинностей на суму більш як 100 млн. крб. золотом. Найважливішим етапом на шляху дальших соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України стає здійснення Ленінського кооперативного плану.

Основну мету кооперації Ленін бачив у тому, щоб перевести мільйони селянських господарств на рейки великого колективного виробництва, заклавши тим самим матеріальну базу соціалізму на селі. Обґрунтовуючи необхідність кооперації і показуючи значення її для побудови соціалізму, Володимир Ілліч писав: «Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — ...хліба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства»¹. І далі він роз'яснює: це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатнє для цієї побудови.

Усім ходом соціалістичного будівництва в країні селянство республіки було підготовлене до сприйняття колективних методів господарювання. Процес масової колективізації і ліквідації куркульства, що розпочався 1929 р., завершився на кінець другої п'ятирічки перемогою колгоспного ладу. Домінуючим типом господарства, замість куркульського і дрібного одноосібного, стало кооперативне соціалістичне господарство. Поряд з колгоспами розвивались і радгоспи — державні соціалістичні господарства.

Якщо на кінець 1929 року на Україні було усупільнено лише 16,4% селянських господарств (з них половина об'єдналася в останні два-три місяці), то у 1937 р. — 96,1% господарств, що об'єднували 99,7% посівної площі. Соціалістичні господарства давали 97,7% валової сільськогосподарської продукції.

Утвердження соціалістичних форм господарства супроводилося корінною реконструкцією його матеріально-технічної бази, зростанням продуктивності праці і збільшенням виробництва сільськогосподарських продуктів. Характерним показником машинної озброєності праці в сільському господарстві є наявність тракторів, кількість яких виросла з 175 (1923 р.) і 6100 (1927 р.) до 90 тис. тракторів 1940 року. Крім того, налічувалось 50 тис. вантажних автомобілів, понад 30 тис. комбайнів, яких раніше не було в господарствах, і багато іншої абсолютної нової техніки.

Продуктивність праці у зерновому господарстві колгоспів 1937 р. підвищилась порівняно з періодом до колективізації у 3,2 раза.

Соціалістична перебудова сільського господарства була однією з найяскравіших сторінок боротьби робітничого класу і трудового селянства за соціалізм. За короткий час дрібні одноосібні господарства селянської країни перетворилися на великі колективні господарства соціалістичного типу. Це означало справжню революцію в економічних відносинах, в усьому життєвому укладі селянства².

Колективізація назавжди звільнила село від куркульської кабали,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 413.

² Див. Програма КПРС. Держполітвидав УРСР, Київ, 1962, стор. 12.

від розорення і злиднів, знищила класове розшарування на селі. Колективізація остаточно розв'язала і одвічне селянське питання.

За роки, що пройшли після колективізації, сільське господарство України піднялося на новий щабель. Колгоспи зміцніли економічно, мають потужну техніку, виросла культура землеробства і продуктивність усього сільськогосподарського виробництва.

Матеріально-технічна база колгоспів значно зміцніла внаслідок реорганізації МТС і продажу сільськогосподарської техніки артільям. Основними засобами виробництва — землею і машинами — відають тепер самі артіль, які дбають про дальше збільшення виробничих фондів і краще їх використання. З 1958 по 1964 р. неподільні фонди колгоспів УРСР, що складаються головним чином з основних засобів виробництва, зросли майже у 2,5 раза, оборотні кошти — майже у півтора раза.

Машинний парк України нараховував у 1966 р. тракторів 272 тис., зернових комбайнів — 57,7 тис., вантажних автомашин — 210 тис. Сільське господарство України щорічно одержує тепер значну кількість різноманітної сільськогосподарської техніки. Піднісся рівень механізації основних робіт (оранка, сіявка, культивация, збирання зернових), які виконуються машинами вже на 90—100%. Колгоспи дістали змогу механізувати ряд найбільш трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва.

Проте багато процесів залишаються маломеханізованими, зокрема садіння картоплі, збирання цукрових буряків, вантаження зерна і цукрових буряків на ланах і токах. Ще дуже відстає механізація у тваринництві, і це затримує зростання виробництва продуктів і зниження їх собівартості. На 1 липня 1967 р. в колгоспах України подача води тваринам була механізована на 77,5%, роздача кормів — на 3,8, вивезення гною — на 17,8%. Електродоїння введено на фермах, де міститься всього 24,3% поголів'я корів.

Найважливішою умовою вдосконалення матеріально-технічної бази у сільському господарстві є електрифікація виробничих процесів у колгоспах і радгоспах республіки, що набагато полегшить працю, підвищить її продуктивність, зменшить затрати і забезпечить тим неухильне зниження собівартості. 1965 р. 97% колгоспів республіки використовували електроенергію. Якщо 1958 р. у колгоспах було використано 691,8 млн. *квт.г* (з них 411 *квт.г* на виробничі потреби), то 1964 р. ця цифра була перевищена більше як у 3,1 раза — 2171,7 млн. *квт.г*.

Одночасно збільшилося споживання електроенергії в побуті колгоспників, електрифіковано 64% дворів.

Слід відзначити, що в 1958 р. 58% усіх колгоспів діставали електроенергією від малопотужних колгоспних і міжколгоспних електростанцій, 38% — від державних електростанцій. Нині ж більшість колгоспів отримують набагато дешевшу електроенергію від великих державних електростанцій, питома вага електроенергії у колгоспному виробництві раз у раз зростатиме.

Розвиток сільського господарства Української РСР здійснюється шляхом інтенсифікації на основі оснащення сучасною технікою, впровадження хімізації, електрифікації, досягнень передової агробіологічної науки і практики.

Одночасно розширюються посівні площі. 1966 р. на Україні оброблялося 34,0 млн. *га*, що на 22% більше, ніж 1913 року.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції сільське господарство на Україні було зерновим. У 1913 р. зернові культури займали 88,4% всіх посівних площ. За роки Радянської влади процент зернових знизився. Дедалі більшої питомої ваги в структурі посівних площ

набувають технічні, овочеві та кормові культури, виробництво яких задовольняє потреби населення у м'ясо-молочних продуктах і овочах і потреби промисловості в сировині. Вирощування цих культур вимагає вищого рівня агротехніки, інтенсифікації господарства. За роки Радянської влади посіви технічних культур збільшилися з 3,3% до 12%, кормових — з 3,2% до 28,9%, картоплі і овочів — з 5,1% до 8,1% (див. табл. 1).

Таблиця 1
Структура посівних площ у всіх категоріях господарств, в %¹

Структура	1913 р.	1958 р.	1965 р.	
			всього	в кол-госпах
Вся посівна площа	100,0	100,0	100	100
Всі зернові культури (без кукурудзи молоч- но-воскової стиглості)	88,4	50,1	48,8	51,5
Всі технічні культури	3,3	9,3	12,6	14,8
у тому числі:				
цукрові буряки	1,9	4,1	5,5	7,2
соняшники	0,2	3,3	5,3	6,0
Всі кормові культури (разом з кукурудзою молочно-воскової і домолочно-воскової стиглості)	3,2	31,5	30,5	29,6
Картопля і овочево-баштанні культури . .	5,1	9,1	8,1	4,1

Однобокий, в основному зерновий, напрям сільського господарства за низького агротехнічного рівня призводив у дореволюційний період до виснаження земель і позначався на врожайності. Так, у врожайному 1913 р. було зібрано з кожного га лише по 9,4 цн. Середньорічний валовий збір зернових у 1911—1915 рр. становив 1, 1 млрд. пудів. Розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його інтенсивності, вдосконалення способів обробітку ґрунту, додержання правильних сівозмін, застосування інших прогресивних агрозаходів — забезпечили в Українській республіці зростання врожайності і валового збору найважливіших культур.

Урожайність зернових культур підвищилась з 9,4 цн/га в 1913 р. до 21,5 цн/га в 1966 р. в 2,3 раза. Валова продукція сільського господарства за роки Радянської влади зросла в 2,7 раза. Випуск цукру досяг у 1966 р. до 5,3 млн. т проти 1,1 млн. т в 1913 р., виробництво м'яса збільшилося в 2,4 раза, молока — в 3,7 раза.

Тваринництво у загальній продукції сільського господарства займало незначне місце і, так само як у землеробстві, мало екстенсивний характер. Переважна більшість продуктивної худоби була власністю поміщиків і куркулів. У половини всіх селянських дворів на Україні було по одній корові. Третина ж господарств корів не мала.

Не в усі періоди соціалістичного будівництва тваринництво розвивалося рівномірно. Під час колективізації куркулі по-хижацькому нищили худобу, внаслідок чого поголів'я зменшилося в кілька разів: ще більших втрат зазнало воно від фашистських окупантів у роки Вітчизняної війни. Але трудівники колгоспів і радгоспів подолали ці труднощі, забезпечили збільшення поголів'я і зростання продуктивності тварин, внаслідок чого зросло і виробництво продуктів тваринництва (див. табл. 2 і 3).

¹ Таблиця складена за даними статистичного щорічника «Народне господарство Української РСР 1965 р.», Київ, 1966, стор. 194, 196, 198, 212, 123.

Таблиця 2
Поголів'я худоби (на 1 січня, тис. голів)¹

Роки	Велика рогата худоба		Корови		Свині		Вівці	
	Всього	у тому числі в колгоспах	Всього	у тому числі в колгоспах	Всього	у тому числі в колгоспах	Всього	у тому числі в колгоспах
1916	9132,0	—	4115,9	—	6469,2	—	6904,4	—
1965	19777,3	12300,8	8555,4	4295,6	16236,3	8772,6	8821,4	6149,1
1965, % до 1916	216		207		250		143	

Таблиця 3
Виробництво основних продуктів тваринництва²

Продукти тваринництва	Одиниця виміру	1913 р.	1965 р.	
		Всього	Всього	В колгоспах
М'ясо і сало (в забійній вазі) . . .	тис. т	1121,6	2220,7	871,5
Молоко	тис. т	4666,7	16628,6	8084,2
Вовна	т	14794	22063	15183
Яйця	млн. шт	3004,9	6941,0	1991,3

Нині тваринництво є однією з найважливіших галузей сільського господарства; на нього припадає близько 40% усієї сільськогосподарської продукції республіки.

Для дальшого збільшення продуктивності тваринництва необхідно зміцнити його матеріально-технічну базу, підвищивши в цій галузі рівень механізації і електрифікації. Особливої ваги набуло виробництво кормів, застосування найбільш ефективних методів годівлі та утримання тварин, внутрігосподарська і міжгосподарська спеціалізація тваринництва.

Березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, виявивши основні причини затримки розвитку сільського господарства в останні роки, накреслив ряд важливих заходів щодо поліпшення планування і економічного стимулювання усіх його галузей. До колгоспів і радгоспів доведено постійні плани закупок на п'ять років, підвищено закупочні ціни. На багато продуктів землеробства і тваринництва встановлено більш високі ціни за понадплановий продаж основних зернових культур. Водночас знижено ціни на багато товарів виробничого призначення і електроенергію для колгоспів. Зазначені заходи дали позитивні наслідки. Грошові доходи колгоспів республіки становили 1965 р. понад 6 млрд. крб. проти 3,4 млрд. крб. на початку семиріччя. Рівень рентабельності колгоспів досяг 44%, що на 9% більше, ніж 1964 р. Незважаючи на несприятливі в ряді областей України погодні умови, валовий збір зерна 1965 р. (31,5 млн. т) перевищив середньорічний за семирічку на 27,4 млн. т.

Поголів'я великої рогатої худоби на кінець 1965 р. збільшилось

¹ Статистичний щорічник «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 280, 282, 298, 300.

² Статистичний щорічник «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 293, 295, 296, 297.

проти 1964 р. на 8%, поголів'я свиней — на 16%. Підвищилась і продуктивність тварин. Обидва ці фактори не могли не спричинитися до збільшення у республіці продуктів тваринництва. В 1965 р. було вироблено молока 16,6 млн. т, що на 21% більше, м'яса 2,2 млн. т (у забійній вазі) — на 19%, яєць — на 8% більше, ніж у 1964 році.

Великі і відповідальні завдання стоять перед сільським господарством у п'ятиріччі 1966—1970 років. Головне з них полягає в значному збільшенні виробництва продуктів землеробства і тваринництва.

«Головний шлях збільшення виробництва продуктів сільського господарства — це послідовна інтенсифікація сільського господарства на міцній базі механізації, електрифікації і хімізації виробництва, а також широкий розвиток меліорації в зонах з несприятливими природними умовами»¹.

Узявши курс на дальшу інтенсифікацію сільського господарства, Радянська держава дбає, насамперед про зміцнення його матеріально-технічної бази. Державні капіталовкладення у сільське господарство республіки становитимуть у новій п'ятиріччі 5,3 млрд. крб. проти 2,2 млрд. крб. в минулому п'ятиріччі. Крім того, капіталовкладення зростуть відповідно з 5,8 млрд. крб. до 7,9 млрд. крб. Зросте постачання колгоспам і радгоспам сільськогосподарської техніки: тракторів і комбайнів — на 70%, вантажних автомашин — більше як у три рази, мінеральних добрив — удвоє.

Виробництво зерна, що є основою всього сільськогосподарського виробництва, має збільшитися до 37—38 млн. т, що означає збільшення врожайності на 4—4,5 цн/га і доведення її до 22—23 цн/га. Здійснення такого завдання неможливе без значного підвищення культури землеробства. Відновлюються і запроваджуються раціональні сівозміни, поліпшується насіннева справа. У найближчі роки насінням першого класу засіватиметься щонайменше 90% площ ярових і всі площі озимих культур.

Серйозна увага приділяється підвищенню родючості ґрунтів шляхом внесення якнайбільшої кількості мінеральних і органічних добрив.

Площі орних земель і їх родючість зростуть за рахунок осушення боліт і перезволожених земель. П'ятирічним планом у республіці намічено провести ці роботи на площі близько 700 тис. га.

У південних областях республіки планується за п'ятирічку побудувати коштом держави зрошувальні системи на площі 650 тис. га, крім того, коштом колгоспів — на площі 70 тис. га. Це дасть на кінець 1970 р. 1 млн. 200 тис. га поливних земель.

Зростання виробництва продуктів відбуватиметься насамперед за рахунок підвищення продуктивності тварин. Для цього колгоспам треба одержати з кожного га не менше 18—20 цн кормових одиниць, тобто удвічі більше, ніж 1965 р. У республіці подвоїться виробництво комбікормів, а також білково-вітамінних добавок до кормів.

Справа не меншої ваги — дальше зміцнення матеріально-технічної бази тваринництва і його спеціалізація. Успіхи першого року сільськогосподарської п'ятирічки свідчать про те, що в Українській республіці взято добрий старт.

¹ Резолюція XXIII з'їзду КПРС, Політвидав України, Київ, 1966, стор. 14.

ЗАКОН СОЦІАЛІСТИЧНОГО НАГРОМАДЖЕННЯ І ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У КОЛГОСПНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

О. В. Роздайбіда

Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки передбачають значне зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів. Державні капіталовкладення у сільське господарство за роки п'ятирічки становитимуть 41 млрд. крб. Крім того, колгоспи внесуть у розширення свого виробництва близько 30 млрд. крб. Загальний обсяг коштів, що їх одержить сільське господарство, дорівнюватиме 71 млрд. крб. і перебільшить фактичні вкладення у цю галузь за останні 19 років.

XXIII з'їзд КПРС надавав першорядного значення підвищенню ролі економічних методів управління виробництвом на основі всебічного використання економічних законів соціалізму.

У системі економічних законів соціалізму важливе місце посідає закон соціалістичного нагромадження. Цей закон діє у суспільному виробництві в цілому і в окремих його галузях. Суть його визначається пануючими виробничими відносинами, дією основного економічного закону кожного способу виробництва.

Процес соціалістичного нагромадження ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва і здійснюється планомірно. Нагромадження при соціалізмі підкорено, кінець кінцем, більш повному задоволенню зростаючих потреб трудящих. Нагромаджений у соціалістичному суспільстві уречевлений труд у формі різноманітних машин і обладнання, будівель і споруд є матеріальною основою розвитку соціалістичного виробництва. У «Маніфесті Комуністичної партії» К. Маркс і Ф. Енгельс писали: «В буржуазному суспільстві жива праця є лише засіб збільшувати нагромаджену працю. В комуністичному суспільстві нагромаджена праця — лише засіб розширити, збагачувати, полегшувати життєвий процес робітників»¹.

Джерелом соціалістичного нагромадження є додатковий продукт, створений додатковою працею працівників матеріального виробництва. При соціалізмі додаткова праця виступає у формі праці для суспільства, а додатковий продукт повністю використовується для задоволення суспільних потреб. В. І. Ленін писав, що в соціалістичному суспільстві додатковий продукт іде не класові власників, а всім трудящим і тільки їм².

Створення додаткового продукту і використання його в інтересах нагромадження є об'єктивною необхідністю, яка виражається у законі соціалістичного нагромадження.

У питанні про визначення суті закону серед радянських економістів нема єдності. Так, більшість авторів підручників з політичної економії

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 423.

² Ленинский сборник, XI, стор. 382.

розглядають його як закон використання частини додаткового продукту на розширення виробництва¹.

Проте це тлумачення дещо однобоке. На наш погляд, повніше суть закону соціалістичного нагромадження виражена у такому визначенні:

«Закон соціалістичного нагромадження виражає об'єктивну необхідність виробництва додаткового продукту і планомірного використання певної його частини для розширення виробництва і безперервного збільшення суспільного багатства з метою більш повного задоволення потреб як всього суспільства в цілому, так і кожного його члена зокрема»².

Позитивним у цьому визначенні є те, що, по-перше, процес нагромадження розглядається у нерозривному зв'язку з виробництвом додаткового продукту як матеріальної основи нагромадження; по-друге, підкреслюється використання частини додаткового продукту на розширення виробництва, і, по-третє, виражена мета, заради якої здійснюється нагромадження при соціалізмі. Аналогічне тлумачення суті закону соціалістичного нагромадження ми знаходимо і в працях інших економістів³. З'ясовуючи суть закону соціалістичного нагромадження, на наш погляд, треба було б сказати не тільки про планомірне, а й про раціональне використання додаткового продукту, бо процес раціонального використання враховує також і ефективне використання додаткового продукту, що забезпечує найбільший приріст у майбутньому сукупного суспільного продукту і підвищення матеріального добробуту трудящих.

Закон соціалістичного нагромадження в його загальному вигляді діє в усіх галузях матеріального виробництва. Природа нагромадження у колгоспах однотипна з нагромадженням на державних промислових і сільськогосподарських підприємствах. Сільгоспартіль — підприємство соціалістичне, і нагромадження тут здійснюється з метою всебічного розвитку суспільного господарства і найбільш повного задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб колгоспників.

Поряд із загальними закономірностями нагромадження у колгоспах має свої особливості, зумовлені як специфікою сільськогосподарського виробництва, так і кооперативною формою власності на засоби виробництва. Відносно першої групи особливостей В. І. Ленін писав, що «є особливості землеробства, які абсолютно неусувні (коли залишити осторонь надто далеко і надто проблематичну можливість лабораторного готування білка і їжі). Внаслідок цих особливостей велика машинна індустрія в землеробстві ніколи не відзначатиметься всіма тими рисами, які вона має в промисловості»⁴.

Особливість відтворення в сільському господарстві полягає в тому, що значна частина чистого доходу колгоспів втілена в нетоварній продукції і є нагромадженням в натуральній формі, яке безпосередньо збігається з розширенням виробництва (зростання стада, приріст насінневих фондів і т. п.). Тенденція така, що нагромадження зростає одно-

¹ Политическая экономия социализма. «Высшая школа», М., 1962, стор. 468; Политэкономия социализма. Курс лекций, изд-во Московск. университета, 1963, стор. 474; Курс лекций по политэкономии. Коммунистический способ производства, изд-во Ленинградск. университета, 1963, стор. 374; Коммунистический способ производства. Учебно-методическое пособие по политэкономии для студентов, изд-во Моск. университета, 1964, стор. 133 та ін.

² Политическая экономия. Коммунистический способ производства. Соцэкгиз, М., 1963, стор. 482.

³ Г. Р. Романченко. Закон накопления в социалистическом сельском хозяйстве. «Экономика сельского хозяйства», 1967, № 6, стор. 8—20.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 119—120.

часно як у натуральній, так і в прошовій формі, проте з ростом товарності сільськогосподарського виробництва грошові доходи збільшуються швидше, ніж натуральні. Так, незважаючи на серйозні упущення в керівництві сільським господарством, грошова виручка від реалізації продукції за роки семирічки в колгоспах країни зросла з 10,8 млрд. крб. до 19 млрд. крб., а в 1966 р. становила 23,1 млрд. крб.¹ За цей же період товарність виробництва в колгоспах Харківської області зросла більше ніж у два рази (в розрахунку виробництва товарної продукції на 100 га сільськогосподарських угідь).

В. І. Ленін вказував, що зростання товарності виробництва означає те, що «виробництво на себе перетворюється у виробництво на все суспільство»².

Якщо в 1960 р. колгоспи області реалізували за межами свого господарства в розрахунку на 100 га орної землі по 136 цн зерна, то в 1966 р. — по 473 цн, цукрових буряків відповідно — 130 і 167 цн, соняшника — 56 і 98 цн, м'яса (в живій вазі) на 100 га сільгоспугідь — 32,3 і 49,2 цн, молока — 154 і 225 цн³.

Зростання виробництва валової і товарної продукції дозволило колгоспам Харківщини збільшити внутрігосподарське нагромадження в 1966 р. проти 1960 на 61,1 млн. крб., або в 2,7 раза.

Соціалістичне нагромадження у колгоспах нерозривно зв'язане з одержанням чистого доходу, що є вартісним вираженням додаткового продукту. Кооперативно-колгоспна власність породжує особливості додаткового продукту колгоспів. Якщо у колгоспах він створюється окремими колективами колгоспників і належить цим колективам, то створений на державних підприємствах додатковий продукт належить усьому суспільству.

Щодо своєї величини додатковий продукт — це чистий дохід, створений і реалізований. Ці величини чистого доходу не тотожні, бо створений чистий дохід більший від того, що реалізується, на величину, яка вилучається у загальнодержавний фонд. Необхідність відрахування частини додаткового продукту у централізований чистий дохід держави не є особливістю колгоспного виробництва. Ця закономірність спільна як для колгоспів, так і для державних підприємств. Тому, на наш погляд, неправомірне твердження тих економістів, які продуктивну працю в колгоспах ділять на 3 частини: необхідну працю, додаткову працю на суспільство і додаткову працю на колгосп (на відміну від продуктивної праці на державних підприємствах, де вона складається з необхідної і додаткової), а додатковий продукт — відповідно на додатковий продукт для суспільства і додатковий для кооперативу⁴.

Колгоспи не мають єдиного господарського центру, і розміри нагромадженнь, як і темпи розширеного відтворення, залежать у кожній артілі, головним чином, від величини додаткового продукту, створеного колгоспниками в сфері матеріального виробництва.

Найістотношою особливістю соціалістичного нагромадження у

¹ «СССР в цифрах в 1966 г.» Краткий статистический сборник. «Статистика», М., 1967, стор. 110.

² В. І. Ленін. Твори, т. 3 стор. 516.

³ Дані наводяться за матеріалами зведених річних звітів колгоспів Харківщини за 1960, 1966 рр.

⁴ А. Я. Бутысин. Экономический закон социалистического накопления. «Высшая школа», 1962, стор. 27. И. Н. Трегубов. Социалистическое накопление в колхозах. «Вопросы экономики», 1961, № 3, стор. 28; И. Н. Трегубов. Колхозное производство и его экономическая эффективность. Восточно-Сибирское книжное изд-во, Иркутск, 1966, стор. 23—24.

колгоспах є те, що процес розширеного відтворення і високі темпи нагромадження тут можуть бути досягнуті тільки при допомозі держави. Вона продає колгоспам техніку, запасні частини, мінеральні добрива, що виробляються на державних промислових підприємствах, проводить меліорацію та іригацію колгоспних земель, надає технічну допомогу і допомогу у підготовці кадрів механізаторів і спеціалістів, надає кредити і т. п. У нинішній п'ятирічці сільському господарству буде поставлено 1790 тис. тракторів і на 10,7 млрд. крб. сільськогосподарських машин. Виробництво комбайнів зростає до 125 тис. штук на рік. Вантажних автомобілів буде поставлено сільському господарству близько 110 тис. проти 394 тис., одержаних за попередні п'ять років. Значно підвищиться випуск тракторних причепів, машин і устаткування для тваринницьких ферм, вантажно-розвантажувальних засобів, землерийної, меліоративної і поливної техніки¹.

Дія закону соціалістичного нагромадження зумовлює створення в колгоспах фонду нагромадження, який являє собою частину додаткового продукту (в натуральній і грошовій формах), що використовується для розширення і удосконалення засобів виробництва, підвищення культурно-побутового і житлового будівництва і для створення страхових запасів і резервів.

Для колгоспного виробництва характерні високі темпи зростання фонду нагромадження (див. табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка фонду нагромадження у колгоспах Харківської області, млн. крб.²

Показники	1962 р.	1963 р.	1964 в.	1965 р.	1966 р.	1966 р. % до 1962 р.
Поповнення основних фондів (без амортизації) . .	32,5	25,1	31,5	32,3	38,9	120
Поповнення оборотних фондів	3,0	7,6	20,1	30,7	34,4	1150
Фонд оплати праці в капітальному будівництві	5,4	5,0	6,4	6,9	6,9	128
Надходження в міжколгоспні фонди і на підприємства	2,0	1,0	0,7	2,0	1,0	50
Приріст резервного фонду	0,2	0,2	1,0	8,2	15,4	3080
Всього	43,1	38,9	59,7	80,1	96,6	224

За п'ять років (1962—1966) фонд нагромадження в колгоспах Харківської області збільшився на 53,1 млн. крб., або більше ніж у 2,2 раза. Особливо сприятливі умови для зростання нагромаджень склалися після березневого (1965) Пленуму ЦК КПРС. Відбулися значні зміни у розподілі створеного колгоспами додаткового продукту між державою і колгоспами на користь останніх. Тільки за рахунок підвищення закупочних цін колгоспи Харківщини одержали додатково понад 45 млн. крб. Значна частина цих коштів була використана на збільшення фонду нагромадження.

Фонд нагромадження колгоспів використовується на збільшення основних виробничих фондів, оборотних фондів і фондів невиробничого

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, 1966, стор. 234—235.

² Таблицю складено за матеріалами зведених річних звітів колгоспів Харківської області за 1962—1966 роки.

призначення. Матеріальною основою суспільної власності колгоспників є основні виробничі фонди. Темп нагромадження в основних виробничих фондах є найважливішим показником розвитку колгоспного виробництва і зростання колгоспної власності, тому приріст останніх становить переважну частину внутріколгоспних нагромаджень.

Високий темп зростання основних виробничих фондів є закономірним проявом діючого в нашому народному господарстві економічного закону переважного зростання засобів виробництва.

Динаміку основних виробничих фондів у колгоспах Харківської області можна простежити за даними, наведеними в табл.2, де вартість взято з урахуванням переоцінки худоби, проведеної у 1959 р., а також переоцінки інших основних фондів за їх сучасною вартістю. Обсяг основних виробничих фондів колгоспів області за 18 років збільшився майже у 5,4 раза. Ще більш високими темпами зростала їх концентрація, яку В. І. Ленін визначив як «процес зосередження виробництва в дедалі більших підприємствах»¹.

Таблиця 2

Динаміка основних виробничих фондів у колгоспах Харківської області

Роки	Всього, млн. крб.	% до 1958 р.	На один кол- госп, тис. крб.	На 100 га сільгоспугідь, тис. крб.
1958	199,1	100,0	270,0	10,5
1960	235,0	118,0	373,6	13,0
1962	348,4	175,0	586,0	19,4
1964	364,9	183,0	698,0	22,2
1966	418,1	210,0	850,0	25,5

У 1966 р. в середньому на один колгосп основних виробничих фондів припадало в 7,6 раза більше, ніж 1968 р. Фондозабезпеченість зросла за цей час у 2,4 раза, а фондоозброєність — майже в 3 рази.

Але не можна досягти раціонального використання основних виробничих фондів: техніки, будов, худоби — без відповідного нагромадження оборотних фондів. Певні пропорції у формуванні цих фондів диктуються самим виробництвом. Так, наприклад, щоб нормально функціонували кошти, вкладені у продуктивну худобу, необхідно мати таку кількість кормів, яка б забезпечила не тільки підтримання нормального стану організму тварин, але й максимальний вихід продукції на голову худоби. Якщо в колгоспах Харківщини у 1961 р. на одну фуражну корову припадало 33 цн кормових одиниць, то у 1963 р. — 23 цн і у 1965—31 цн. Тому не випадково і удій на корову скоротився з 1957 кг у 1961 р. до 1328 кг у 1963р., а у 1965 р. знову підвищився до 1892 кг.

За 1960—1966 роки оборотні фонди колгоспів Харківщини зросли з 108,2 до 258,5 млн. крб., тобто збільшились за семирічку на 138%.

Поряд з розширенням відтворенням виробничих фондів нагромадження у колгоспах охоплює і ту частину додаткового продукту, яка використовується для збільшення фондів невиробничого призначення на будівництво шкіл, дошкільних установ, клубів, комунальних підприємств, лікарень, будинків відпочинку і т. п. Якщо виробничі фонди зв'язані з виробництвом сільськогосподарських продуктів, тобто з сферою продуктивної праці, в якій створюються нові споживні вартості, невиробничі фонди не є засобами праці, а покликані задовольняти матеріальні і духовні потреби колгоспників.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 180.

В даний час основні фонди культурно-побутового призначення мають невелику питому вагу, однак їх абсолютна величина систематично підвищується. У колгоспах Харківщини за 1960—1966 роки вони зросли з 7,9 до 29,7 млн. крб., тобто у 3,8 рази. Проте у 1962—1964 рр. на виробниче будівництво витрачалось більше половини загального обсягу капіталовкладень, на придбання техніки — 28—30%, а житлове і культурно-побутове будівництво — лише 5—6%. Основна увага зверталась на спорудження тваринницьких приміщень, складів і т. п., проте дуже мало коштів виділялось на створення нормальних умов життя, праці і відпочинку колгоспників.

Після рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК і XXIII з'їзду КПРС у колгоспах створились умови для розширення житлового і культурно-побутового будівництва за рахунок тієї частини додаткового продукту, яка до останнього часу зосереджувалась у централізованому чистому доході держави. Вже в 1966 р. для цієї мети було використано 9,4% колгоспних капіталовкладень.

Головними факторами зростання чистого доходу колгоспів і внутрігосподарських нагромаджень є зростання врожайності сільськогосподарських культур і підвищення продуктивності тваринництва, зростання рівня продуктивності праці, зниження собівартості продукції і ефективного використання виробничих фондів.

ОПЛАТА ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ СТИМУЛЮВАННЯ КОЛГОСПНИКІВ

А. Г. Сівальнев

Соціалістичний принцип розподілу матеріальних благ по праці у нашій країні здійснюється за допомогою заробітної плати на державних підприємствах і організаціях, через натуральну і грошову оплату в колгоспах. Матеріальне становище кожного трудівника нашого соціалістичного суспільства залежить від результатів його трудової діяльності.

Узагальнюючи досвід перших років соціалістичного будівництва, В. І. Ленін підкреслював, що побудувати соціалізм, підвести десятки мільйонів людей до комунізму можна «не на ентузіазмі безпосередньо, а з допомогою ентузіазму, народженого великою революцією, на особистій заінтересованості, на господарському розрахунку», що «особиста заінтересованість підносить виробництво»¹.

У рішеннях березневого і вересневого (1965 р.) Пленумів та XXIII з'їзду КПРС вказано на необхідність широко впроваджувати принцип матеріальної заінтересованості і системи госпрозрахунку в усі галузі народного господарства.

У директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. відзначено, що треба «підвищити матеріальну заінтересованість працівників сільського господарства в ефективному розвитку громадського виробництва»².

Основними формами матеріальної заінтересованості колгоспників є оплата праці як система розподілу по праці і розподіл заохочувальних фондів у госпрозрахункових виробничих ланках колгоспів.

В системі оплати праці слід розрізняти її рівень та форму. Обґрунтований вибір форми оплати праці дає можливість привести в дію матеріальні інтереси людей. Отже, удосконалення оплати праці посідає одне з головних місць в організації і розвитку матеріальної заінтересованості у колгоспах.

Будь-яка форма оплати передбачає певний її рівень. При низькому рівні всілякі спроби удосконалити матеріальну заінтересованість, тільки на основі модифікації форм оплати праці, не дають позитивного наслідку. Про це свідчить практика колгоспів Харківської області.

Як відомо, до недавнього часу в колгоспах фонд оплати праці формували із залишків доходу, і це відбивалося на його рівні. Якщо колгоспник з року в рік одержує низьку оплату, він слабо заінтересований у розвиткові суспільного виробництва. За цих умов колгоспники головну увагу приділяли своєму особистому господарству, яке забезпечувало їм певний прибуток.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34—35.

² Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Вид-во політ. літ-ри України, 1966, стор. 30.

Рівень оплати праці визначався в основному формою оплати. Оплата праці за трудовними виступає безпосередньо не як оплата по кількості та якості затраченої праці, а як оплата по результатах господарської діяльності. З другого боку, на оплату праці за трудовними виділялася не твердо фіксована частина валового доходу, а його нерозподілена частина. Отже, рівень та форми оплати праці за трудовними не сприяли розвиткові матеріальної заінтересованості колгоспників у підвищенні ефективності суспільного господарства (виняток становили колгоспи з високорозвинутою економікою).

У колгоспах Харківської області, як і в інших областях республіки, удосконалення оплати праці почалося з впровадженням гарантованої оплати, підвищенням її рівня. Багато колгоспів відмовилися від трудовня. Це не значить, що трудовень як форма оплати праці — випадкове явище. Трудовень відіграв, а в ряді випадків і зараз відіграє свою роль. Він був потрібний на певному етапі розвитку колгоспного виробництва, коли економіка колгоспів була не досить міцною, а товарно-грошові відносини розвинуті погано.

Вартість людино-дня в колгоспах Харківської області з різними формами оплати праці¹

1963			1965		
Вартість 1 люд.-д., крб.	Кількість колгоспів з оплатою праці за трудо днями	Кількість кол- госпів, що перейшли на грошову оплату	Вартість 1 люд.-д., крб.	Кількість кол- госпів з опла- тою праці за трудо днями	Кількість кол- госпів, що перейшли на грошову опла- ту
0,7—1,0	8	—	0,7—1,0	—	—
1,0—1,5	165	1	1,0—1,5	2	—
1,5—2,0	337	22	1,5—2,0	7	2
2,0—3,0	92	56	2,0—3,0	244	57
3,0—4,0	7	—	3,0—4,0	121	64
Понад 4	1	—	Понад 4	14	5

Як бачимо, зміна оплати зумовила підвищення її рівня. Якщо в 1963 р. на грошову оплату перейшли 79 колгоспів, тобто 13% від кількості колгоспів в області, то в 1965 р. — 128 колгоспів, або 21%. Вартість людино-дня в колгоспах з оплатою за трудовними становила 1,72 крб. (1963 р.) і 2,90 крб. (1965 р.), а з грошовою оплатою відповідно — 2,19 і 3,10 крб. Переведення значної частини колгоспів області на грошову оплату дало можливість підвищити її рівень, а також сприяло вирівнюванню оплати в різних районах області.

Швидкі темпи зростання оплати праці колгоспників перевищують темпи підвищення продуктивності праці у колгоспах. Однак таке становище у колгоспному виробництві на певному етапі його розвитку може бути виправданим як низьким рівнем оплати праці колгоспників, так і необхідністю, що назріла, посилити їх матеріальну заінтересованість у розвиткові суспільного господарства.

Впровадження гарантованої оплати праці у колгоспах і далі підвищення її рівня здійснюються на основі збільшення виробництва валової продукції сільського господарства, зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, скорочування кількості управлінського і обслуговуючого персоналу, непродуктивних витрат і суворого додержування режиму економії. Неодмінною умовою введення гарантованої оплати праці в кожному колгоспі є внутрігосподарський розра-

¹ Таблиця складена за матеріалами річних звітів колгоспів.

хунок, упорядкування тарифікації і нормування праці, впровадження технічно обґрунтованих норм виробітку, норм обслуговування тварин і птиці.

Починаючи з 1 липня 1966 р., в деяких колгоспах рівень оплати визначають, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій робітників радгоспів, як рекомендовано в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного виробництва» від 16 травня 1966 року. На кінець 1966 р. близько 80% колгоспів області перейшли на гарантовану оплату праці із застосуванням оплати і щомісячного авансування.

У даний час багато колгоспів для оплати праці використовують норми виробітку, що застосовуються у навколишніх радгоспах. Тарифні ставки виводять з встановлених розрядів для того чи іншого виду робіт. Вирішальним фактором при визначенні складності, наприклад, механізованих робіт, є виконання певного виду робіт з урахуванням того, що трактористу-машиністу, який працює на колісному тракторі, легше виконати роботу, зв'язану з підготовкою ґрунту до сівби (боронування, наприклад), ніж доглядати за посівами чи прибирати зернові. Боронування тут віднесено, поряд з оранкою, каткуванням і рядом інших робіт, до третього розряду, а маркування, сівбу цукрового буряка та інші роботи — до IV, V розрядів. Відповідно і тарифна ставка трактористу-машиністу за виконання робіт по підготовці ґрунту до сівби встановлена у розмірі 3,8 крб., тоді як догляд за посівами і прибирання культур оцінюються в 5—6 крб.

Отже, тарифний розряд змінюється тут по видах робіт при незмінності таких факторів, як виконання робіт на тракторах усіх марок потужністю до 80 к. с.

Щоб одержати високі і сталі врожаї, однаково важливо здійснити в оптимальні строки усі агрозаходи, усі роботи, які входять у комплекс науково обґрунтованої системи землеробства даної зони. А строки і якість виконання, поряд з ефективністю самої системи землеробства, багато в чому залежать від організації виробництва, від ставлення самих механізаторів до тих чи інших видів робіт — від ступеня матеріальної заінтересованості їх у виконанні необхідних робіт.

Однак саме лише підвищення рівня оплати праці не розв'язує проблеми розвитку матеріальної заінтересованості. Діюча тарифікація робіт колгоспників не завжди спрямовує зусилля безпосередніх виробників на виконання всіх робіт у найкоротші строки.

Крім оплати по кількості і якості праці, безпосередньо після виконання робіт колгоспники одержують виплату з так званого фонду матеріального стимулювання, який розподіляється пропорційно основній оплаті в залежності від результатів виробничої діяльності госпрозрахункового підприємства.

Питома вага і порядок формування фонду матеріального стимулювання та порядок виплат з нього колгоспникам різні в окремих колгоспах. Пояснюється це рівнем розвитку економіки колгоспів, організацією внутрігосподарського розрахунку в різних колгоспах і т. д.

Так, у колгоспі ім. газети «Правда» Близнюківського району положення про внутрігосподарський розрахунок передбачає збільшення або зменшення розцінки додаткової оплати на 1 крб. основної оплати праці в залежності від процента виконання плану виробництва валової продукції кожною госпрозрахунковою одиницею. Так, якщо колгосп в цілому виконав план на 89,2%, перша бригада на 6,3% більше, а друга на 9,5% менше, ніж в середньому по колгоспу, то розцінка додат-

кової оплати збільшуватиметься для першої бригади на 6,3%, а для другої зменшуватиметься на 9,5%.

Фонд додаткової оплати утворюється з чистого прибутку колгоспу. Розмір цього фонду встановлюється промфінпланом колгоспу (20—30% основного фонду оплати праці). За своїм складом додатковий фонд оплати праці є та частина прибутку, яку одержує колгосп за будь-яких умов господарювання, але виплачується вона диференційовано в залежності від виконання планового завдання кожною бригадою, фермою. Не можна не погодитися з такою практикою матеріального стимулювання колгоспників.

В ряді інших колгоспів Харківської області («Соціалістичне змагання» Лозівського району, «Прогрес» Сахновщинського району та ін.) положення про внутрігосподарський розрахунок передбачає зменшення основного фонду оплати праці по бригадах і фермах за перевитрату труда і матеріальних засобів розрахунку на одиницю продукції проти планових завдань.

Тут колгоспникам щомісяця видають 70—80% нарахованої оплати, а решту — після того, як будуть підбиті підсумки господарського року, іноді з них удержують частину оплати. Звичайно, це не може по-справжньому стимулювати трудову діяльність колгоспників. У процесі розвитку і поглиблення госпрозрахунку колгоспи, як правило, відмовляються від удержування частини оплати при розрахунку з працівниками.

У випадку, коли фінансово-економічне становище не дає можливості регулярно виділяти фонд матеріального стимулювання, колгоспи відокремлюють як додатковий фонд частину фактично одержаного чистого прибутку і розподіляють її серед тих підрозділів господарства, які виконали і перевиконали планові завдання по виробництву валової продукції.

У деяких господарствах (наприклад, колгосп «Комуніст» Вовчанського району) через деякі суб'єктивні і об'єктивні причини госпрозрахункові завдання не були складені, тому не можна співставити планові й фактичні показники ефективності виробничої діяльності бригад, ферм. При наявності понадпланового чистого прибутку правління колгоспу приймає рішення про матеріальне заохочування бригад і ферм за хороші показники. Розмір заохочувальних сум визначають члени правління. Зрозуміло, такі випадки — виняток у практиці колгоспного виробництва.

Досвід колгоспного виробництва свідчить, що не можна ставити остаточні результати оплати праці в залежність тільки від показників виконання плану по виробництву валової продукції сільського господарства, бо це не відповідає меті колгоспного виробництва в цілому. Колгоспи, як відомо, повинні не просто максимально збільшувати виробництво продукції, але виробництво дешевої продукції. Багато колгоспів, виробляючи положення про внутрігосподарський розрахунок, передбачають також матеріальне заохочування бригад і ферм за економію праці і засобів у виробництві планового обсягу продукції.

Так, положенням в колгоспі ім. газети «Правда» встановлюється виплата за економію засобів полеводським і тракторним бригадам 10, тваринницьким — 20% зекономлених засобів. У випадку перевитрати коштів з бригад і ферм утримують суму перевитрат, але не більше 10% від фонду додаткової оплати.

Слід відзначити, що в різних колгоспах Харківської області частини зекономлених коштів в різних формах виплачуються безпосередньо колгоспникам. У ряді колгоспів Вовчанського і Сахновщинського районів 25% зекономленої суми розподіляються пропорційно основній оплаті, а ще 25% — через суспільні фонди споживання — на побудову

клубів, бібліотек, бань, доріг і т. д. Такі форми заохочування, на наш погляд, значною мірою підвищують матеріальну заінтересованість бригад, ферм у зниженні витрат на виробництво продукції і дозволяють розв'язати ряд проблем в ліквідації відмінностей між містом і селом.

Практика внутрігосподарського розрахунку колгоспів Харківської області дає і цілий ряд інших форм колективної матеріальної заінтересованості колгоспників у підвищенні економічної ефективності суспільного виробництва, які, на перший погляд, не зв'язані безпосередньо з виробництвом. Так, в колгоспі «Прогрес» Сахновщинського району практикуються безплатні обіди для механізаторів у період масових робіт у рослинництві. Для колгоспників готують обіди за зниженими цінами. Елементарні розрахунки показують, що така практика економічно обгрунтована. Скорочення перевезень механізаторів з робочих місць додому і назад майже повністю відшкодовує витрати на безплатні обіди. Більш від того, скоротивши простої і раціонально організувавши робочий день, господарство може значно підвищити коефіцієнт використання сільськогосподарської техніки.

В цілому проблема матеріальної заінтересованості колгоспників у підвищенні економічної ефективності суспільного виробництва успішно розв'язується у багатьох колгоспах Харківської області. Зараз немає жодного колгоспу, де б у бригадах і на фермах не застосовувався принцип матеріальної заінтересованості. Можна з упевненістю стверджувати, що з усіх складових частин, які визначають зміст внутрігосподарського розрахунку, проблема матеріальної заінтересованості найбільш повно розв'язана і застосовується в практиці колгоспного виробництва, особливо — питання колективної матеріальної заінтересованості.

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ГАРАНТОВАНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ В КОЛГОСПАХ

О. П. Мамалуй, М. І. Матвійчук

Сучасний період у житті колгоспів характеризується здійсненням важливого якісного стрибка в галузі розподілу доходів, який має велике соціально-економічне значення для колгоспного селянства. Згідно з Програмою КПРС і рішеннями XXIII з'їзду партії про послідовне здійснення принципу рівної оплати за однакову працю в масштабі всієї колгоспної системи, ЦК КПРС і Рада Міністрів рекомендували колгоспам ввести з 1 липня 1966 р. гарантовану оплату праці, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів. Це рішення є сучасним, і його з великою радістю зустріли трудівники колгоспного села.

Система обліку і оплати праці за допомогою трудодня склалася в колгоспах на початку 30-х років, відбивши характерні риси та умови колгоспного виробництва у початковий період його розвитку. Проіснувавши майже в незмінному вигляді понад 30 років, трудодень прийшов у суперечність із зростим рівнем та новими умовами колгоспної економіки.

В економічній літературі останнього десятиріччя, що досліджує проблеми колгоспного будівництва, багато вчених і практиків справедливо вказували на недоліки в системі обліку праці і розподілу доходів по трудоднях, які є гальмом у досягненні дійового впливу відношень розподілу на розвиток колгоспного виробництва.

Але, доводячи переваги грошової оплати праці колгоспників перед трудоднем, деякі економісти втратили почуття міри, почали заперечувати об'єктивність умов, які викликали трудодень до життя, пов'язуючи його появу з помилками і перекрученнями в керівництві сільським господарством, що мали місце в умовах культу особи Сталіна. Ця точка зору прийшла на зміну широко розповсюджене раніше твердження про те, що трудодень невіддільний від колгоспів і зберігатиметься до тих пір, поки існуватиме колгоспне виробництво. Хоч ці погляди протилежні своєю сутністю, помилковість їхня зумовлена спільною причиною, а саме: в обох випадках є відступи від принципу історизму, надання окремим положенням принципу загальності, внаслідок чого вони втрачають істинність, є спроби поширити категорії, що відбивають об'єктивні зв'язки на певному етапі розвитку колгоспної системи, на весь період її існування, незважаючи на ті зміни, які обов'язково при цьому відбуваються.

Виникнення і загальне визнання трудодня в колгоспах у період суцільної колективізації було викликано не вольовими діями, а реальними конкретними умовами колгоспного виробництва в цей період. До «відкриття» трудодня колгоспи випробували найрізноманітніші принципи і форми розподілу доходів: «по потребах», по їдцях, «по капіталу», по кількості працівників, по кількості виробленого часу тощо. Цей своє-

рідний соціальний експеримент показав їхню повну непридатність. Розподіл по праці з урахуванням її кількості та якості з об'єктивною силою пробивав собі шлях у колгоспах. Однак спроби здійснити в колгоспах систему оплати праці, яку застосовували державні підприємства, були безуспішні. Усім, хто без врахування часу й місця протиставляв трудодню грошову оплату праці, слід нагадати, що історично трудовень прийшов на зміну невдалій практиці багатьох колгоспів наприкінці 20-х — початку 30-х років організовувати оплату праці колгоспників по твердих грошових розцінках.

Марксистсько-ленінське положення про визначальну роль виробництва щодо способу розподілу є відправною точкою не тільки при характеристиці соціально-економічної природи розподілу, а також при виявленні на кожному етапі комуністичного будівництва найбільш ефективних конкретних форм розподілу стосовно умов державних і кооперативних підприємств.

Соціалістична природа колгоспів зумовлює необхідність розподілу матеріальних благ по праці, кооперативно-групова їх форма уособлює окремі колективи не тільки за використанням засобів виробництва, а й за власністю на них і вироблену продукцію.

Особливістю колгоспів як кооперативних підприємств у галузі практичного здійснення вимог економічного закону розподілу по праці є те, що фонд оплати формується в кожному господарстві окремо, його джерелом є власний валовий дохід колгоспу. Ця особливість залишається і з переходом колгоспів на оплату праці по радгоспних розцінках, вони, як і раніш, повинні відшкодовувати усі свої витрати і забезпечувати розширене відтворення за рахунок власних доходів. Кредити, що надаються державою на підвищення оплати праці в економічно слабких колгоспах до радгоспного рівня, повинні покритися доходами цих самих колгоспів у майбутні роки. Залишиться також і різниця в рівні оплати колгоспників у різних господарствах. «Гарантована оплата праці, застосована на радгоспних нормах виробітку і тарифних ставках, — це не максимальний, а швидше мінімальний заробіток, який стає доступним тепер будь-якому колгоспникові будь-якого колгоспу»¹. Економічно слабкі господарства, що вдаються до кредиту, на перших порах змушені будуть обмежити оплату колгоспників радгоспними тарифами. В той же час значна частина колгоспів, спираючись на високі виробничі досягнення, має можливість із власних коштів оплачувати працю колгоспників вище, ніж радгоспи.

Колгоспна система в нашій країні пройшла великий шлях розвитку, в ході якого відбулося не тільки кількісне зростання продуктивних сил, а також і величезні якісні зміни під впливом науково-технічної і культурної революції. Сучасні колгоспи — це великі соціалістичні підприємства, що обробляють по кілька тисяч гектарів ріллі, застосовують складні сільськогосподарські знаряддя виробництва і працю кількох сотень працівників. Тому зовсім неправильно, проводячи економічний аналіз колгоспного виробництва у початковий період його розвитку, виходити з сучасних умов. Саме цей методологічний порок призвів деяких економістів до висновку про те, що впровадження трудодня в колгоспах було помилкою. Якщо ж взяти до уваги всі умови виникнення і початкового розвитку колгоспного ладу в нашій країні, то неважко перекоонатися в тому, що трудовень був формою, в якій відбилися ті відношення в колгоспному виробництві, які реально існували, і в цьому розумінні він є історичною необхідністю.

¹ «Правда», 28 грудня 1966 р. Передова.

У початковий період колгоспного будівництва суспільне виробництво в кооперативах базувалося на примітивних засобах виробництва об'єднаних селян і з технічного погляду по суті нічим не відрізнялося від господарств одноосібників. Досить згадати, що в 1928 р. промисловість нашої країни випустила лише 1 300 тракторів, 500 тракторних плугів, 600 тракторних сівалок, 4500 молотарок різної складності. Загальна кількість електроенергії, споживаної в сільському господарстві, дорівнювала 35 млн. *квт*¹. Переважна частина всіх робіт виконувалася в колгоспах вручну або із застосуванням тяглової сили тварин. Цим способом 1932 року було виконано 81% оранки під ярі культури, 80% сівби і 90% збирання зернових культур².

Розміри колгоспів у той період були невеликі. В 1928 р. в середньому на один колгосп припадало: 13 колгоспних дворів, 41 *га* громадських посівів, 2 корови, 2 свині, 7 овець і кіз³.

Низький рівень продуктивних сил і недостатній ступінь усупільнення виробництва посилювався ще й тим, що колгоспи здійснюють процес виробництва в специфічних галузевих умовах, в яких створення продуктів є процесом природи, що направляється людиною⁴. У сільському господарстві час виробництва значно триваліший, ніж робочий період, тому виконання багатьох робіт не закінчується одержанням готового продукту. Більшість продуктів землеробства надходить одночасно наприкінці сезону. На рівень продуктивності праці в сільському господарстві значний вплив справляють природні умови, причому цей вплив тим сильніший, чим менш досконалі знаряддя виробництва і засоби обробітку ґрунту.

Особливості споживної вартості сільськогосподарських продуктів зумовлюють і характер їх кінцевого використання. К. Маркс зазначав, що натуральна форма продукту ніяк не впливає на суспільний характер виробництва. Але при розгляді справжнього процесу відтворення вона набуває важливого значення⁵. Більшість продуктів, що виробляються в сільському господарстві, можуть бути у своїй природній формі використані як засоби для продовження процесу виробництва, (насінина, корм, добрива). Багато продуктів у сирому вигляді або після незначної обробки служать життєвими засобами для працівників самих сільськогосподарських підприємств, що є однією з причин оплати праці колгоспників у натуральній формі. Чим нижчий рівень виробництва і глибина суспільного поділу праці, тим більша частина виробленої продукції споживається всередині підприємств, що її виробляють, тим нижча товарність виробництва.

У період масової організації колгоспів промисловість нашої країни не могла поставити сільському господарству необхідної йому кількості знарядь виробництва і добрив. Внаслідок цього відтворення більшої частини колгоспної продукції майже не було зв'язане із споживанням промислових виробів. У 1940 р. колгоспи витрачали на купівельні матеріали в розрахунок на 1 крб. валової продукції лише 3 коп.⁶ (до цієї суми не включена вартість купівельних матеріалів, затрачених на виробництво колгоспної продукції машинно-тракторними станціями).

¹ «Народное хозяйство СССР в 1964 г.». Стат. ежегодник. М., 1965, стор. 187. «Сельское хозяйство СССР». Стат. сборник. Госстатиздат, М., 1960, стор. 416, 428.

² «Сельское хозяйство СССР», 1960, стор. 420.

³ «Сельское хозяйство СССР», 1960, стор. 58.

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. II, стор. 60.

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. III, стор. 260.

⁶ М. Л. Терентьев. Колхозы и товарно-денежные отношения. «Экономика», 1966, стор. 21.

Товарність сільського господарства в 1928—1932 рр. у середньому перебувала на рівні 1913 року. У процентах до загального обсягу виробництва продукту вона становила, наприклад, по зернових культурах — 26%, по картоплі — 14%, по м'ясу і салу — 36%, по молоку — 21%¹. Це значить, що більша частина колгоспної праці не підпадала під реальний грошовий облік з боку суспільства, внаслідок чого як уся праця, так і кожна її частина не могли виражатися в грошах. З цієї причини внутріколгоспний облік праці не міг проводитися в грошовій формі, об'єктивні умови диктували необхідність використовувати особливу внутріколгоспну міру праці. А оскільки справжні підсумки роботи колективу, отже, і фонд оплати ставали відомими тільки після збирання врожаю, то в момент обліку праці неможливо було встановити абсолютний розмір оплати по кожній затраті не тільки у грошовій, а й у натуральній формі. Тому поточний облік праці визначав частку кожного працівника в сукупній праці колгоспу і відповідну його частку у споживанні фонду розподілу по праці. Розподіл по праці і забезпечення рівної оплати за рівну працю в кожному колгоспі при будь-якому рівні доходу і будь-якому співвідношенні продукції та грошей і були досягнуті в цих умовах шляхом використання трудовня як єдиної міри праці і міри розподілу доходів.

Запровадження трудовня стало одним з головних факторів господарсько-організаційного зміцнення колгоспів. Про ефективність трудовня і ступінь його відповідності умовам колгоспного виробництва свідчить значне зростання обсягу виробництва, підвищення трудової активності колгоспників, збільшення видачі на трудовень продуктів і грошей у довоєнний період. За роки другої п'ятирічки вироблення трудовнів на одного працездатного колгоспника збільшилося з 118 до 194 (слід зазначити, що в ці роки ще не застосовувалося регулювання затрат праці в суспільному господарстві шляхом встановлення обов'язкового мінімуму трудовнів). Видача зерна в розрахунку на трудовень зростає в 1937 р. проти 1932 р. на 73,9%, а видача грошей за цей період — більш ніж у 2 рази. У середньому по всіх колгоспах країни в 1937 р. на 1 трудовень було видано 4 кг зерна і 85 коп. грошей². Якщо оцінити зерно по діючих у даний час державних роздрібних цінах (1 кг — 20 коп.), а видачу грошей скоректувати у відповідності з ростом індексу цін у державній і кооперативній торгівлі (індекс цін у 1964 р. становив у порівнянні з 1940 р. 141%)³, то загальна грошова оцінка трудовня в цінах 1964 р. становитиме: $4 \text{ кг} \times 20 \text{ коп.} = 80 \text{ коп.}$, вартість зерна — $85 \text{ коп.} \times 1,41 = 1 \text{ крб. } 20 \text{ коп.}$, тобто в цілому 2 крб. Слід також урахувати, що з 1937 по 1940 рік роздрібні ціни в державній і кооперативній торгівлі підвищилися. Якщо ціни, діючі в 1928 р., взяти за 100%, то індекс цін у 1937 р. становитиме 536%, а індекс цін 1940 р. — 637%⁴. Наведений розрахунок, хоч і дещо умовний, показує, що в довоєнний період на базі використання трудовня було досягнуто високого рівня оплати і що головною причиною виникнення «пустих» трудовнів згодом стала не сама недосконалість форми трудовня, а зміна пропорцій в розподілі створюваного колгоспниками валового доходу в бік збільшення його частки, що безоплатно передавалася колгоспами державі.

¹ «Сельское хозяйство СССР», 1960, стор. 23, 88, 89.

² Колхозы во второй пятилетке. Стат. сб. Госпланиздат, М.—Л., 1939, стор. 36, 110. Социалистическое народное хозяйство СССР в 1933—1940 гг. АН СССР, М., 1963, стор. 388.

³ «Народное хозяйство СССР в 1964 г.». Стат. ежегодник, М., 1965, стор. 646.

⁴ Див. А. Н. Малофеев. История ценообразования в СССР (1917—1963 гг.), «Мысль», 1964, стор. 407—408.

В роки перших п'ятирічок, визначаючи рівень оплати колгоспників, бралася до уваги і порівнянність річного доходу в середньому колгоспників і селян-одноосібників. Низька оплата праці в колгоспах гальмувала б кооперування селян. Але після того як колективізація сільського господарства в основному була завершена, цей важливий фактор, що мав на меті не допустити зниження оплати праці колгоспників, перестав діяти.

Складне міжнародне становище напередодні другої світової війни вимагало прискорення темпів розвитку важкої індустрії і зміцнення обороноздатності країни. У зв'язку з цим держава була змушена збільшити вилучення коштів з колгоспників шляхом збільшення обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів і натуроплати за роботи МТС, що знизило рівень оплати праці колгоспників. У 1940 р., незважаючи на зростання валової продукції сільського господарства, оплата трудодня в середньому по колгоспах країни знизилася проти 1937 р. більш ніж на 20%¹.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни неможливо було відразу поставити економічні відношення держави з колгоспами на еквівалентну основу. Добре усвідомлюючи необхідність першочергової відбудови промисловості, колгоспники деякий час мирилися з низькою оплатою праці. Проте розвиток суспільного господарства колгоспів не міг бути успішним, доки основою задоволення особистих потреб колгоспників було їх особисте приватне господарство. Низькі заготівельні ціни не створювали колгоспам можливостей для розширення виробництва і збільшення поставок сільськогосподарських товарів державі, оскільки із збільшенням реалізації продукції по таких цінах фінансове становище колгоспів не поліпшувалося, а навпаки, гіршало.

У 1952 р. заготівельна ціна по м'ясу великої рогатої худоби компенсувала колгоспам лише близько 5% від собівартості його виробництва, по свинині — близько 6%, по молоку — 22%, по зерну — близько 30%².

Порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного виробництва і збільшенні його доходності стало однією з головних причин різкого відставання темпів розвитку сільського господарства і в зв'язку з цим диспропорції між обсягом сільськогосподарських продуктів і потребами країни в них. Обсяг валової продукції промисловості в 1953 р. перевищував довоєнний рівень у 2,5 раза, в той час як валова продукція сільського господарства зросла за цей самий період лише на 4%, а валове збирання зерна не тільки не досягло рівня 1940 р., а було навіть меншим, ніж у 1913 році³.

Зворотним пунктом у розвитку сільського господарства нашої країни стали історичні рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Підвищення заготівельних цін на продукцію, яку колгоспи здавали державі, розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства, зміцнення колгоспів та радгоспів кваліфікованими кадрами, різке скорочення розміру обов'язкових платежів з особистого підсобного господарства колгоспників і робітників сприяли піднесенню економіки колгоспів. З 1953 по 1958 рік валова продукція сільського господарства збільшилася на 51%, товарна продукція — більш ніж на 55%, продуктивність праці зросла в радгоспах та інших державних сільськогос-

¹ «Народное хозяйство СССР в 1958 г.». Стат. ежегодник, Госстатиздат, М., 1959, стор. 350. Социалистическое народное хозяйство СССР в 1933—1940 гг. АН СССР, М., 1963, стор. 387—388.

² А. Н. Малофеев. Указ. твір, стор. 268.

³ «Народное хозяйство СССР в 1964 г.». Стат. ежегодник, М., 1965, стор. 124, 246. «Сельское хозяйство СССР». Стат. сборник, М., 1960, стор. 26—27.

подарських підприємствах на 41%, а в суспільному господарстві колгоспів — на 50%¹. За цей час грошові доходи колгоспів зросли майже утричі, а річна сума відрахувань у неділимі фонди — в 3,5 раза² (якщо ж урахувати, що в ці роки частина колгоспів була перетворена в радгоспи, то ці показники будуть ще вищі).

На цій основі колгоспи мали можливість невинно підвищувати і доходи колгоспників від суспільного господарства. Загальний фонд по праці в колгоспах країни перевищував у 1958 р. в 1,6 раза фонд 1953 р., а грошова його частина — в 1,9 раза³. З підвищенням заготівельних цін і збільшенням грошових доходів колгоспів від реалізації продукції державі послабшали заохочувальні засоби в одержанні колгоспниками на трудодні переважно продуктів, внаслідок чого видача зерна в розрахунку на трудодень стабілізувалася майже на одному рівні, в той час як видача грошей, неухильно зростала.

У 1958 р. видача грошей і зерна на трудодень по всіх колгоспах збільшилася на 49%, у тому числі видача зерна зросла на 11,1%, а видача грошей — на 87%. У зв'язку з цим питома вага грошей у загальній оцінці трудодня збільшилася з 45,5% у 1954 р. до 54,8% у 1958 році. Із загальної суми грошей, розподіленої на трудодні, понад 65% видано в 1958 р. до закінчення року у вигляді поточного авансування.

Підвищення загального рівня оплати праці колгоспників, переважне зростання видачі грошей у порівнянні з видачею зерна і розвиток авансування закономірно підвели економічно міцні господарства до гарантованої оплати по твердих грошових розцінках. У 1958 р. грошову гарантовану оплату праці колгоспників застосовували лише 25 колгоспів, наступного року таких господарств було в країні 3 863.

Однак у 1959 р., середній рівень оплати праці колгоспників знизився у порівнянні з 1958 роком. Причиною цього до деякої міри були несприятливі погодні умови в ряді районів країни. Проте головним фактором, що зумовив зменшення доходів колгоспників від суспільного господарства, була зміна пропорції в розподілі валового доходу колгоспів. Обсяг валової продукції суспільного сільського господарства колгоспів (у порівнянних цінах) 1959 р. зменшився проти 1958 р. ненабагато (менше, ніж на 1%), сума грошових доходів колгоспів збільшилася на 5,5%, а фонд оплати по праці скоротився на 21,3%.

У 1958 р. було розподілено серед колгоспників 37,5% від загальної суми грошових доходів колгоспів країни, а в 1959 р. — тільки 28,9%⁴. У той же час, починаючи з 1958 р., в колгоспах різко зросли відрахування від грошових доходів у неділимі фонди у зв'язку з викупом техніки в МТС. 1959 року колгоспи направили на поповнення неділимих фондів суму, майже удвоє більшу, ніж у 1957 році⁵. Оплата техніки протягом двох років, за умов, коли колгоспи не мали нагромадженого амортизаційного фонду, призвела до фінансових утруднень, зниження рівня оплати праці колгоспників, що ускладнило здійснення гарантованої

¹ «Сельское хозяйство СССР». Стат. сборник. М., 1960, стор. 21, 24, 25.

² Там же, стор. 64, 71.

³ ЦА МСГ СРСР, ф. 1, оп. 496, од. зб. 5, зв. 448; оп. 16, од. зб. 106, зв. 85.

⁴ «Сельское хозяйство СССР». Стат. сборник, М., 1960, стор. 60—61, 64. ЦА МСГ СРСР, ф. 1, оп. 16, од. зб. 106, св. 85; оп. 16 од. зб. 7, св. 181.

⁵ «Сельское хозяйство СССР». Стат. сборник, 1960, стор. 71.

оплати в колгоспах, які її застосували, і загальмувало створення умов для переходу на цю форму оплати всієї маси колгоспів.

У Харківській області перехід колгоспів на грошову оплату праці почався в 1959 р., тобто збігся з періодом підвищених відрахувань коштів у невідимі фонди. Незважаючи на це, в тих колгоспах, які відмовилися від залишкового принципу формування фонду розподілу по праці і запровадили гарантовану оплату, не було допущено зниження рівня оплати праці колгоспників; тим часом у колгоспах, що розподіляли доходи по трудових днях, оплата людино-дня в 1960 р. зменшилася проти 1959 р., що видно з табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка оплати людино-дня в колгоспах Харківської області
за 1958—1965 рр.¹

Роки Групи колгоспів	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Колгоспи, що розподіляли доходи по трудових днях								
а) до 1958 р.	100,0	81,8	83,6	117,6	109,4	108,1	175,5	182,4
б) до 1959 р.	—	100,0	102,3	143,8	133,8	132,3	214,6	223,0
Колгоспи з грошовою оплатою праці								
а) до 1958 р.	100,0	101,3	102,5	134,6	132,7	137,7	190,6	197,5
б) до 1959 р.	—	100,0	101,2	132,9	131,0	136,2	188,2	191,9
Усі колгоспи								
а) до 1958 р.	100,0	84,9	87,4	122,0	113,2	113,2	178,0	185,5
б) до 1959 р.	—	100,0	103,0	143,7	133,3	133,3	209,6	211,1

Для динамічних рядів, обчислених відносно 1958 р., за базу взято середню оплату людино-дня в усіх колгоспах. Це порівняння показує, що в колгоспах, які розподіляли доходи по трудових днях, а також через їх кількісну перевагу в середньому по всіх колгоспах області оплата праці була нижча в 1959 і 1960 рр. у порівнянні з 1958 р., а також у 1962 і 1963 рр. — проти 1961 року. В колгоспах, які застосували грошову гарантовану оплату праці, навіть за умов, що не всі колгоспи мали можливість додержувати запланованого рівня гарантії, безумовно мобілізуючим фактором у забезпеченні безперервного зростання оплати праці було першочергове виділення фонду розподілу по праці, підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у зміцненні суспільного господарства. В цій групі колгоспів тільки один раз у 1962 р. рівень оплати дещо знизився (1,4%) проти попереднього року.

Оскільки ж на грошову гарантовану оплату праці перейшли більш міцні економічно колгоспи з оплатою людино-дня вищою від середньої по колгоспах області, то треба простежити рух рівня оплати окремо по колгоспах, які розподіляли доходи по трудових днях, і по колгоспах з гро-

¹ Таблиця складена за матеріалами зведених річних звітів колгоспів Харківської області за 1958—1965 рр.

шовою оплатою в порівнянні з 1959 роком. Оплата людино-дня в колгоспах з грошовою оплатою праці перевищувала в 1959 р. загальну оцінку людино-дня в колгоспах, що застосовували трудовень, на 23,8%, і, незважаючи на це, закономірність неухильного зростання оплати праці (крім 1962 р.) яскраво виражена в цій групі колгоспів у порівнянні з 1959 роком.

Набагато зросли витрати колгоспів на придбання сільськогосподарської техніки припинили скорочення розриву в рівні оплати людино-дня в колгоспах і радгоспах. З табл. 2 видно, що співвідношення розміру оплати людино-дня в колгоспах і радгоспах Харківської області, досягнуте в 1958 р., було перевищено в 1961, а потім тільки в 1964 році.

Таблиця 2

Співвідношення розміру оплати людино-дня в колгоспах і радгоспах Харківської області за 1958—1965 рр.¹
(оплата людино-дня в радгоспах в усі роки береться за 100%)

Роки	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Групи колгоспів								
Колгоспи, що розподіляють доходи по трудовнях . . .	—	64,6	65,0	87,0	70,4	68,8	94,3	95,7
Колгоспи з грошовою оплатою праці	—	80,3	79,7	100,0	85,4	87,6	102,4	102,3
Усі колгоспи	77,8	67,3	68,0	90,7	76,3	72,0	95,6	97,4

Аналізуючи табл. 3, треба врахувати, що по колгоспах оплату людино-дня взято середню по всіх категоріях працівників, а по радгоспах — середню оплату людино-дня тільки по виробничих робітниках. Оскільки оплата адміністративно-управлінського персоналу і спеціалістів у колгоспах у розрахунку на відпрацьований людино-день вища від середньої по всіх категоріях працівників, то фактичний розрив у рівні оплати в колгоспах і радгоспах дещо більший, ніж наведено в табл. 3.

Установлені раніше заготівельні ціни, коли виробничо-технічне обслуговування колгоспів проводили МТС, з переходом колгоспів на нові умови роботи не створювали можливостей для здійснення розширеного відтворення на нормальній основі. Придбання колгоспами машин, запасних частин, пального змінили економічний зміст заготівельної ціни: вона стала джерелом, з якого колгоспи повинні відшкодовувати додатково до попередніх витрат знос засобів праці і створити фонд розширення виробництва. Необхідність посилення еквівалентності в цінах на товари, що продаються і купуються колгоспами, стала очевидним фактом бо розширене відтворення речових факторів виробництва відбувалося в колгоспах за рахунок зниження рівня оплати праці колгоспників. Справді, хоч на словах багато говорилося про необхідність використовувати матеріальну зацікавленість колгоспників у розвитку суспільного господарства, «у практиці керівництва сільським господарством останніх років все більше і більше брали гору дії суто вольового характеру, особливо в галузі планування, ціноутворення, фінансування і кредитування. Не

¹ Таблицю складено за матеріалами зведених річних звітів колгоспів і Первомайського тресту радгоспів Харківської області за 1958—1965 рр.

можна наприклад, визнати нормальним, що закупочні ціни на ряд продуктів сільського господарства не покривають затрат на їх виробництво»¹.

Відходження від вимог економічних законів соціалізму, порушення принципу поєднання громадських та особистих інтересів, невідповідність між встановлюваними планами розвитку сільськогосподарського виробництва та капіталовкладенням, що виділялися для цього, порушення елементарних правил агротехніки і сівоборотів, численні перебудування органів управління, адміністрування і командування колгоспами і радгоспами припинили піднесення сільського господарства, яке почалося після 1953 р., і стали головними причинами невиконання завдань семирічного плану з виробництва продуктів землеробства і тваринництва. Якщо в 1954—1958 рр. валова продукція сільського господарства зростала в середньому за рік на 8,5%, то з 1959 по 1964 рік середньорічний темп приросту впав на 1,8%².

Жовтневий (1964 р.) Пленум ЦК КПРС засудив суб'єктивізм у керівництві народним господарством і поклав початок новому підходу, заснованому на глибокому аналізі і всебічному обліку об'єктивних закономірностей економічного розвитку в усіх галузях виробництва. Матеріали, що містяться у наведених таблицях, свідчать про те, що істотні зрушення в рівні оплати праці колгоспників як у господарствах Харківської області, так і в цілому в колгоспах країни почалися саме з 1964 року. Загальна сума фонду розподілу по праці в колгоспах СРСР (при умові, що деякі з них стали радгоспами) була вища в 1964 р. проти 1959 р. на 40,1%, а середня оплата людино-дня за той же час зросла більш ніж на 80%³. У колгоспах Харківської області тільки за один 1964 рік фонд оплати праці зріс на 43,8%, а середня оплата людино-дня — на 57,2%⁴.

Зміцнення суспільного господарства колгоспів і підвищення оплати праці не могли бути стійкими, якщо б збереглися старі взаємовідношення між державою і колгоспами. Березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС розкрив причини, що зумовили уповільнення розвитку сільського господарства, і намітив цілу систему економічних заходів, щоб поліпшити планування та економічне стимулювання сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах.

Надання колгоспам і радгоспам широких повноважень у плануванні, доведення твердих розмірів державних закупок на продукти рослинництва і встановлення завдань на продаж тваринницької продукції, включаючи 1970 р., підвищення закупочних цін на пшеницю, жито і круп'яні культури, встановлення надбавок на продукцію тваринництва і надплановий продаж пшениці та жита, зниження відпускних цін на вантажні автомашини, трактори, причепи та інші сільськогосподарські знаряддя і запасні частини до них, зниження тарифу на електроенергію, що відпускається державними енергосистемами на виробничі потреби колгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам, віднесення втрат по меліорації заболочених земель, по вапнуванню кислих ґрунтів, видобутку торфу, на добрива тощо на рахунок державного бюджету,

¹ Л. І. Брежнев. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Пленум ЦК КПРС, 24—26 березня 1965 р., К., Політвидав, 1965, стор. 6.

² Підраховано по «СССР в цифрах в 1965 году». Краткий стат. сборник. Изд-во ЦСУ при СМ СССР, М., 1966, стор. 70.

³ Підраховано за матеріалами ЦА МСГ СРСР, ф. 1, оп. 8, од. зб. 7, зв. 181 і зведеного річного звіту колгоспів СРСР за 1964 рік.

⁴ За даними зведених річних звітів колгоспів Харківської області за 1963 і 1964 роки.

зміна порядку обчислення прибуткового податку з колгоспів, поступове переведення колгоспів на пряме банківське кредитування — ось далеко не повний перелік тих заходів, які здійснено згідно з рішеннями березневого Пленуму ЦК КПРС. Загальна сума виграшу колгоспів і радгоспів від здійснення цих важливих економічних заходів у розрахунку на один рік становить суму близько 4 млрд. крб., а в розрахунку на цю п'ятирічку — понад 22 млрд. крб.¹

Посилення принципу еквівалентності в економічних взаємовідносинах держави і колгоспів створило реальні можливості для переходу більшості господарств на гарантовану оплату праці. З початку 1966 р. в Харківській області грошову гарантовану оплату праці застосували 477 колгоспів із загальної їх кількості 496, а в цілому на Україні колгоспи з грошовою оплатою праці до кінця I півріччя становили понад половину усіх господарств². Проте оскільки кожний колгосп, визначаючи розмір оплати, виходив із стану власної економіки, то рівень гарантії в різних господарствах був неоднаковий.

Починаючи з II півріччя 1966 р., колгоспи, згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного виробництва»³, стали переходити на гарантовану оплату праці колгоспників, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів. Здійснення такого важливого соціально-економічного заходу стало можливим в економічно слабких господарствах тільки завдяки довгостроковому кредитові в розмірі невиспичаючої суми між фондом оплати, нарахованим по радгоспних нормативах, і фактичним доходом колгоспу, що використовується для оплати праці. В 1964 р. в середньому по всіх колгоспах країни колгоспники недоодержували в порівнянні з радгоспними нормами оплати на виробництві однієї тонни: по зерну (без кукурудзи) — 4 крб., по цукрових буряках і соняшнику — 1 крб., по картоплі — 5 крб., по овочах — 3 крб., по приросту молодняка і відгодівлі великої рогатої худоби — 61 крб., свиней — 76 крб., овець — 28 крб., по молоку — 11 крб., по шерсті — 111 крб. і на виробництві тисячі шт. яєць — 3 крб.⁴. У 1966 р. цей розрив набагато зменшився, бо завдяки підвищенню заготівельних цін і збільшенню обсягу виробництва значно виріс сукупний валовий доход колгоспів.

У Харківській області до кінця 1966 р. на гарантовану оплату праці по радгоспних розцінках перейшли 315 колгоспів, що становить понад 64% загальної їх кількості. Багато колгоспів при цьому обійшлися без довгострокового кредиту на оплату праці з боку держави, в тому числі таким кредитом не користувався жоден колгосп Лозівського і Чугуївського районів, які застосовували перед цим протягом кількох років грошову гарантовану оплату праці колгоспників. Загальна сума довгострокових кредитів, видана на оплату праці колгоспам Харківської області в 1966 р., становила трохи більше 0,5 млн. крб., або 0,3% загальної суми фонду оплати праці колгоспників⁵.

Перехід колгоспів на оплату праці колгоспників, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів і норм виробі-

¹ Пленум ЦК КПРС, 24—26 березня 1965 р. Стенографічний звіт, Політвидав, М., 1965, стор. 132—133.

² Ж. «Хлібороб України», 1966, № 11, стор. 22.

³ Див. «Правда», 18 травня 1966 р.

⁴ Народное хозяйство СССР в 1964 г. Стат. ежегодник, 1965, стор. 394—395, 396—397.

⁵ Річний звіт про кредитування колгоспів обласної контори Держбанку Харківської області за 1966 р.

ку, встановлених з урахуванням конкретних умов стосовно до норм за аналогічні роботи в радгоспах, вносить принципово новий зміст у поняття гарантованої оплати. В даний час під гарантованою оплатою праці колгоспників розуміється тільки така оплата, розмір якої не нижчий від оплати робітників у радгоспах за аналогічних умов виробництва, і розрахунки по якій провадяться з колгоспниками регулярно кожного місяця.

Важливу роль у забезпеченні своєчасної виплати заробітку колгоспникам відіграє переведення колгоспів на пряме банківське кредитування. На відміну від системи видачі колгоспам авансів з боку заготівельних організацій, прямий банківський кредит має ту перевагу, що він заповнює сезонну недостатність власних коштів колгоспу в такому розмірі і на такий строк, в якому він необхідний кожному господарству. У Харківській області в 1966 р. колгоспи чотирьох районів (Близнюківського, Валківського, Зміївського і Сахновщинського) у дослідному порядку були переведені на пряме банківське кредитування.

Підсумки господарювання цих колгоспів свідчать про виключно сприятливий вплив цього заходу на розвиток колгоспної економіки. Всі колгоспи, прийняті на пряме банківське кредитування, в 1966 р. перевиконали річні плани виробництва і продажу державі зерна, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів, значно збільшили свої грошові доходи, щомісяця виплачували заробітки колгоспникам, провели необхідні відрахування в суспільні фонди і при цьому не було жодного випадку затримування в строках повернення банкові платежів. Частка державних кредитів у загальній сумі затрат на виробництво продукції по всій групі колгоспів, що кредитуються, становила в нашій області 16%. Незважаючи на розширення об'єктів кредитування, розмір позикових коштів, які використали ці колгоспи в 1966 р., був майже в 2 рази менший, ніж у 1965 році¹. Цьому сприяло залучення в господарський обіг значних коштів, що зберігалися раніше на особливих рахунках, призначених на авансування колгоспників.

Державне керівництво колгоспами і організація внутрішнього їх управління в даний час націлені на подолання тих специфічних рис в галузі розподілу, що були породжені недостатнім рівнем розвитку продуктивних сил у колгоспному виробництві. Початок цієї роботи позначатиметься певними труднощами, особливо у відсталих колгоспах. Завданням таких колгоспів є подолання «бар'єра», тобто вміле використання стимулюючої ролі підвищення оплати праці для швидкого зростання колгоспної економіки, щоб до настання строку сплати кредитів господарство змогло повернути борг, витримати прийнятий рівень оплати і вкладати необхідні кошти для розширення виробництва.

Запровадження гарантованої оплати колгоспників на рівні робітників радгоспів, яке є складовою частиною здійснюваної програми по забезпеченню високих і стійких темпів розвитку сільського господарства в нашій країні, відчутно позначилося на підсумках 1966 року. Валова продукція сільського господарства становила в 1966 р. понад 61 млрд. крб. (у порівнянних цінах 1958 р.), що приблизно на 10% більше, ніж у 1965 р., валовий збір і врожай хліба були найщедріші за всі роки Радянської влади. Колгоспи і радгоспи продали державі рекордну кількість зерна—74,9 млн. тонн. Перевиконано також державний

¹ Звіт обласної контори Держбанку Харківської області про кредитування колгоспів за 1966 р.

² «Экономическая газета», 1966, № 45, 49; «Известия», 24 серпня 1966 р. і 28 січня 1967 р.

план закупок основних продуктів тваринництва¹. Це доказ правильності економічних заходів, що їх вживають Комуністична партія і Радянська держава у подоланні відставання сільськогосподарського виробництва.

¹ «Правда», 29 січня 1967 р.